

۴۱ ر بافتن
— قوت بلوده، بلو اوزی قوت —

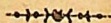
رُوسِیَہ تَارِخِی

مرتبى آ.

ناشرى.

ضباغ كپخاندى

قزانده

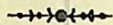
КАЗАЊ:

Типо-литографія Императорскаго Университета.

1907.

- (I.) روسیە مەملەكتى، مەھجرت ەمومى، ھازارلر، بلغارلر .
- (II.) ۋاراكلر روريك، ايگار، اسۋيتاسلاف، ولاديمير،
دين، ھم اسۋيتاپولك .
- (III.) ولاديمير ماناماح صورزال پىرى، اولگى صورزال
كنازى .
- (IV.) تانارلر . چىنگىز خان، اوعمد خان، باطى خان،
تانارلرنىڭ آستقە قالووى. اوزبىك خان، مامامى خان،
تاخنامىش خان، قزان قرىم ھكومتلرى .
- (V.) آلكساندر نيۋسكى . ايۋان كالپتە .
- (VI.) كناز ديمىترى دونسكى . ۋاسىلى (I) . ۋاسىلى (II) .
- (VII.) روس كنازلرىنىڭ تورمىشلرى .
- (VIII.) ايۋان (III) . ۋاسىلى (III) .
- (IX.) ايۋان (IV) . قزاننى آلو . استرخان ھكومتى
روسلرغە كرو . سىبىريانى آلو . سودا .
- (X.) جزا وقتى . آپرىچنىكلر . بولغانغىچ وقت .
- (XI.) ميخائىل رامانف .
- (XII.) آلكسى رامانف .
- (XIII.) كرستيانلرنىڭ كرپاسنوى بولولرى .
- (XIV.) پىطر ۋىلىكى .
- (XV.) سامادىر ژاۋىيە ھم ايەپپىراطورلىق .

- (XVI.) پيتردن سوڭ بولغان پادشاهلر.
 (XVII.) يکاتيرينه ثانی.
 (XVIII.) پاويل اوّل.
 (XIX.) آليکساندر اوّل.
 (XX.) نیکولای اوّل.
 (XXI.) آليکساندر ثانی.

Handwritten purple text, possibly a signature or date, located below the list.

Faint handwritten text in purple and blue ink, possibly a date or additional notes.

مقدمه

بوندن ایلیلی یل مقدم روسیه ده کرسیتیانلر کر یپاستنوی
 بولغانون، حاضرگی شهرلرده آول لرده او لگی وقتده اداره
 بتونلای ایکچی توری بولغانون، بز قارتلارمزدانغنه ایشتموب
 بله مز؛ وقارتلارمзде یاش وقتلرنده اوزلرینک آتا بابالرندن
 اوزلری کورماگان هم کورماسدای حبرلرنی ایشتمکانلر. منه،
 بزینک بو سوزلردن آکلاشولا که، حکومت ایچنده ترتیب هر
 وقتده بر توری گنه بولوب تورمی، بلکه آقرتین، آقرتین
 آلماشنوب (اوزگاروب) تورادر. ایشونک ایچونده موندن
 یوز یل مقدم نیند این اداره بولغانون ایشتمکان کشیلر،
 حکومته ترتیب هیچ بر وقت اوزگارگانی یوق همده اوزگارمی
 دیوب اویلیدر. بوند این کشیلر اوز تیره سنده آلپاوتنی
 کوره لر، آلپاوتلر دنیاغه قایدان چقغانون بلمایلر. اول اوز
 تیره سنده کرسیتیانلرنی کوره، کرسیتیانلرده قایدان چقغانون
 بلمی. دنیا ده پادشاه لرده بار دیوب ایشته، پادشاه لرده کمند
 اوستونلک آلوب نچک پادشاه بولغانون بلمی. الحاصل بوند این
 کشیلر دنیا ده او لگی وقتلرده ده کرسیتیانلر، آلپاوتلر هم پادشاه لر
 بولغانلر، حاضرنده ده بولورغه تیوشلی دیوب بله لر. شونک

ايچوندى ھەر بىر آدم بالاسىنە، بىگراكىدە اشچى خلىغە اوز
 عمرىدە نىلر بولغانون غنە توگل اوڭلى و قىلردە دە نىند اين
 اشلر بولغانون بلو تىوشلىدر. اگرده اشچى خلىق اوڭلى و قىلردە
 خلىق نىڭ نىچىك تورغانلرون، حاضرندە نى درجە دە تورغانون
 بلسە، البتە اشچى خلىق اوزىنىڭ تورەشى نى دن ناچار ايكانون
 سىزىنە در. كوپ وقتدە بىزنىڭ بىختىسزلىكىمىزنىڭ سىببى حكومتنىڭ
 ناچار تىرتىبلرنىن بولاسە دە، بىز خىدان دىوب ايتەمز. شونىڭ
 ايچوندى بىزنى مەننىگە توشورە تورغان ناچار تىرتىبلرنىڭ قايدىن
 چىققانون بلو تىوشلى در. سوڭ بىزنى مەننىگە توشورە تورغان
 ناچار تىرتىب قايدىن دىناغە كىلوب چىققان؟ اگرده بوناچار
 تىرتىبلرنى خلىق چىقارسە، اول ناچار تىرتىبنى خلىق يىنە دە بتورە
 آلا در. مەنە بو ناچار تىرتىبلر قايدىن چىققانون ھىدە اول
 تىرتىبلرنى كەلر توتوب تورغانون بلور ايچون بىزگە
 ايسكى ەمرنى كورساتە تورغان فنىگە قارارغە كىراك بولادىر.
 مەنە بو ايسكى ەمرنى كورساتە تورغان فن تارىخ دىوب
 آتالغە در. بو كىچىك نە كىتابمىزدە ھىرمتلو او قوچىلرغە روسىيە
 تارىخىدىن بىر آز خىر بىروب، بوناچار تىرتىبلر قايدىن چىققانون
 ھىدە كەلر چىقارغانون كورساتما كىچى بولامىز. . . . .

I.

روسىيە مەملىكىتى

حاضرندە بىزنىڭ تورا تورغان يىرىم روسىيە مەملىكىتى در.
 بو روسىيەنىڭ يىرى دورت يوز مىڭ كوادراتنى جغرافىيەسىكى
 ەيلەدر.

روسىيە مەملىكىتى ياۋروپا قىتئەسىنىڭ تەقريباً يارتى ەم
 قوشا شەرقىي تەرىپىدە ئوزايۇب، شەرقىي تەرىپىدە ئايىڭ سۈرى
 اولغان ئاسىيانىڭ يارتىسىلە بىر مەيدان كەينىدە قەدەر جايلىمىشدر.
 روسىيەنىڭ تون تەرىپى تون ياق بوز دېڭىزى، شەرق
 تەرىپى بىر مەيدان كەينى، جەنۇب تەرىپى قىتئە، ەندىستان،
 افغانىستان، ايران مەملىكىتى، بىر تەرىپى، كەڭ تەرىپى قارا
 دېڭىز اولوب، شەرقىي تەرىپى رومانىيە، ئافستىرە، گىرمانىيە، بالىق
 دېڭىزى، ئاشۇ تەرىپىدە ئايىلە چىكىلانمىشدر. نىندىن بىر تەرىپى مەملىكىت
 مىڭ يىل ئىچىدە يوق بولىدىغى كەينى، مەن كور مىڭ يىل ئىچىدە
 بىر كەچكەنە گەنە مەسقۇل كەنەزلىكى نىندىن بىر تەرىپى مەملىكىتكە بىرىش كەينى
 بىزگە تارىخ كون كەينى كورسانمىكەدر.

اۋلا بو روسىيەغە ەرتۇرلى خەلق لار ئاسىيان كورچوب،
 اورال تەرىپىنىڭ قەبلە تەرىپىدىن ئوتۇب كەينىمىشدر. بو كەينىمىشدر.

خەلق لار

خلىقلىرى آراسىنىدە اسلاۋىيان خلىقىنىڭ قايو يىلە كىلىدكلىرى
 آچق معلوم بولماسەدە، تاتارلىرىنىڭ شول يول ايله قايو يىلدە
 كىلىدكلىرى بىر آز بىلىنمىكەدەر. بوندىن مىڭ يىل اول دىنپىر صوى
 بويىنچە كىيىف كەقدىرى، غربى دۆينە، اوقا ۋوالغا صولرى
 بويلىرىنىدە اولان زور اورمانلىردە وباتقاقلردە اسلاۋىيان
 خلىقلىرى اوطر مشلردەر. بو اسلاۋىيان خلىقلىرى آوروپا خلىقى
 آراسىنىدە مدنىيە خصوصىنىڭ ايك آرتقە قالمش برطائۇفە بولغانلىرى. اشبو
 اسلاۋىيان خلىقى دوشمان كرماشون اوچون ھەمدە اوزلىرىنى
 صاقلار اوچون، اوللىرىن باغانالار ايله آيلاندروب آلوب،
 ضروراق اوللىرون شەر دىوب آتامىشلىردەر.

اسلاۋىيانلار اىگون اىگوب، قورت حىوان آصراب
 مەيشت قىلوب اوللردە جىولوب، جىولوب تورا باشلامىشلىردەر.
 ىنە قاما ھەم ۋولغە ايدلىنىڭ اورتايرلىرىنىدە (حاضر دە قزان
 گو بىرناسىندە) ترك نىسلىدىن كىلىگان (بلغار) اسملى بر تورلى
 خلىق تورغان. آنلر صاتو اىچون كىلىگان عربلىردىن دىن
 اسلامنىڭ حقىقتىنى آڭلاب، اسلامىتنى قبول ايتكانلر. آنلر
 عربلىردىن تاشدىن مسجد، منارە، يورت شىكلىلى نرسەلر
 سالورغە وباشقە ھنرلرگەدە اوگرانگانلر. بوبلغارلر اىگون
 اىگوب، حىوان آصراب كو بىنچە سودا ايله مەيشت قىلغانلر.
 آنلرنىڭ مەر ھكومتى بولغار ياكە (الوغ) شەر اسمىدە بولغان واتف

بنالرى حاضرندە قزان گوبىرناسى، اسپاس اويازى اوسپىنسقى قريهسى يانئندە در.

ينە دون، ۋولغە صولرىنئىڭ جنوب طرفلرنئە هر وقتئە قارا دىنگز بويلرنئە ترك نسلئندن كىلگان حاضر اسەلى بىر قوم بولغان. آنلر دىپىر بوينداغى اسلاۋىيانلرغە ىش، ىش هجوم ايتوب، شورلرون، آوللرون ياندروب، حيوانلرون واوزلرون اسىر آلوب كىتكانلر.

اسلاۋىيانلرنىڭ اوز آرالرنئە دوستلىق بولماوسىبىلى دىپىر بوينداغى اسلاۋىيانلر حاضرلردن، اىلمىن كولى بوينداغى اسلاۋىيانلر ۋاراكردن هر دائىم اذا وجقا كوروب تورىم، تورىم.

II.

ۋاراك لىر

ۋاراك لىر اسقاندىناو يارىسم آطاسنئە توروب افراط درجەدە سوداگر اولغانلر. آنلر سودا ايله قانسطانئىناپولگە (۱) (استانبولغە) بارغان وقتئە بالطىق دىنگزئندن چغوب، نىوہ جلقە سىملە لادوغا كولىنئە، لادوغادن والحاو جلقە سىملە اىلمىن كولىنئە كوروب، شول بىردەگى اسلاۋىيانلرنى تالاب، اىلمىندىن

(۱) قانسطانئىناپول اول وقتئە گرىك شەرى اولغان .

لاماد جلفە سىلە، دىنپەردن قارا دىنگەردن چغوب استانبولغە
 كىلگانلەر. اول وقتلردە سوداگرلار زور زور كامپانىيالىر
 ياصاب، ماللىرىنى واوزلىرىنى صاقلار اوچون يانلرندە عسكەر
 يورنگانلەر. شول ۋاراك سوداگرلرى ۵۰ نچى عىصرە ايلەين
 كولى بويىنداغى اسلاۋىيانلرنى اوز قوللرىنە آلغانلەر.

اسلاۋىيانلرنىڭ اولكى كىنازى رورىك اسلاۋىيانلر
 آراسىندە حكىم ايتوب، آنلرنى دوشمانلردىن صاقلاب تورغانغە
 كورە، اسلاۋىيانلر اوشبو كىنازگە ياصاق تولەگانلەر. شول
 ياصاق ايلە كىناز، خلقىنى دوشمانلردىن اوچون اوز
 ياننىدە دروزىنە توتقان. رورىك (۱) وفات

اوغلى ايگار ياش بولغانغە كورە، رورىك قىزى اولىغ كى
 اولوب تورغان. سوگرە ايگار ياش بولغان كىناز اولوب
 بويىنداغى بارچە اسلاۋىيان خلقىنى اوزىنە تابع ايتكان. بعض
 اسلاۋىيانلر باش تارتماغە تىلاسلردە، آرارلندە بىلك بولماو
 سىبىلى دوشمانلر يىنە غالب اولماغانلەر. ايگار اوزىنىڭ
 عسكەرى ايلە مال اوچون، قاما بلغارلر يىنە ھەمدە كرىكلرغە
 ھەر دائىم ھىجوم ايتوب تورغان. كىناز ايگارنىڭ وفاتىدىن سوڭ
 اوغلى اسۋىتاسلاف ياش اولدىغىدىن، آننىڭ اورنىنە

(۲) اولكى كىناز رورىك روس نىسلىدىن اولغانغە، آناغە تايىغ بولغان اسلاۋىيانلرنىدە روس
 دىوب آتەشلردە

ايگارنىڭ جىماتى اولىغە كىناگىنە اولوب تورغان . سوڭدە
 اسۋىتاسلاف / بالىغ اولوب كىناز اولدقندە ، آتاسى كىبى مال
 اىچون گر يىكلرگە ، بلغارلر ، ھىچوم ايتوب نە قدر آلتون كىمشگە
 آلوب قايتساده ، اول آلتون كىمش لرنىڭ اسلاۋىيانلرغە ھىچ
 فايداسى اولماغان . چونكى كىناز بر برگە ھىچوگە كىتىدكە ،
 اسلاۋىيانلرغە حاضارلر وباشقە قوئلر ھىچوم ايتوب ، شەرلر رىن
 وقريه لرىن ياندرولوب ، اسلاۋىيانلرنى اسير ايتوب آلوب
 كىتمش لردر .

(اسۋىتاسلاف)

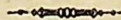
اسۋىتاسلافنىڭ وفاتىدىن سوڭ ۹۷۲ نچى يىلدىن باشلاپ
 ۱۵۱۵ نچى سنەگە قدر اوغلى ولادىمىر كىناز اولوب ،
 آتاسى كىبى يارىنى عمرىنى صوغوشدە اوزدرغان . ولادىمىرگە
 قدرى اسلاۋىيانلر ھىمدە كىنازلر ھىچ بر علم مەرفت بلماو
 سىبىلى يوق فنا شىلرنى آلە اعتقاد ايتوب غىر كىچرگانلر .
 حتى كە كىچ اولسە قارانغولقنى ايلوردن قاپچىق وباشقە شىلر
 ايلە تاشوب ، قوياش چىقماق قارانغولقنى بىز تاشوب بىترىك
 دىوب اعتقاد قىلغانلر . سوڭرە كىناز ولادىمىر اوزىنىڭ بو
 دىنىنە اشانىمىچە بر مەكمل دىن قبول ايدر اىچون يهودىلرنى ،
 مسلمانىلرنى ، ھىم خرىستىيانلرنى چاقىرتوب ، دىنلر رىن بىيان
 ايتدىرگان . شول سنەدە ولادىمىر گر يىكلرگە قارشى صوغوش
 آچوب : «اگر دە گر يىكلرغە غالب اولسام خرىستىيان دىنون

(ولادىمىر)

(دىن قبول ايتوب)

قبول

قبول ايتارمن» دىيۈپ وعدە بىرگان. ولادىمىر گرىگرگە غالب اولغان. سوڭرە ولادىمىر گرىگر پادشاهلارنىڭ سگلىسون جماعتلىك گە آلورغە تىلادىكە، آنلر بز مچوسىگە سگلمزنى بىرمىەز دىيۈپ جواب بىرگانلر. سوڭرە ولادىمىر گرىگر پادشاهلارنىڭ سگلىسى ايچون خرىستىيان دىنون قبول ايتوب، گرىگر پادشاهلارنىڭ سگلىسون آنەنى جماعتلىك گە آلوب مرادىنە اىرشكان. ۹۸۸ نچى سنەدە ولادىمىر بتون كىيىف خلىقون قاىوسىن كوچىلاب، وقاىوسىن اوزىنىڭ تىلامشىلە خرىستىيان دىنون قبول ايتىدريگان. (۱) كىناز ولادىمىر اوزى وفات اولماسدىن اوّل بتون روسىيە يىرىنى اوزىنىڭ اوغلىرىنە بولب بىرگان. كىناز ولادىمىر اوز اورنىنە اوغلى اسۋىتاپولسكىنى ۱۰۱۵ نچى يىلدىن باشىلاب ۱۰۵۴ نچى سنەگە قىدر كىيىفكە الوغ كىناز ايتوب، باشقە اوغلىرىنى اسۋىتاپولسكىگە تابع ايتىدروب، ايكىنچى شىهرلىرگە كىناز ايتوب قويغان. سوڭرە اسۋىتاپولسكى بر اوزىگنە كىناز اولاسى كىلوب، ايكى توغانون اولترتوب يىرلزون آلدىقە، اوچىنچى آغاسى يىاراسلافىنى اولتررگە كىتىكان هم شوندىن يوق بولغان.

(۱) شول وقتلردە كىيىفدە مىسلمانلردە يىهودىلردە بولغانلر.

III.

ولادىمير ماناماح

ولادىمير ماناماح ۱۱۱۳ نىچى سنەدن آلوب ۱۱۲۵ نىچى سنەگە قىدر كىيىف خلقىنىڭ تىلاولرى و صايلاولرى بويىچە الوغ كىناز اولغان . او شبو ولادىمير غايىت عقللى هم فكرلى آدم اولوب ، روس مەلىكىتىنىڭ آلغە كىتويىنەدە بىك طرىشقان . آنىڭ زىمانىدە بىر كىناز ايكنىچى سى ايله دوشمانلىق توتسە يا كە قارا خلقىر آراسىدە دوشمانلىقار بولسە ، آنلرغە قاطى جزالار بىرور بولغان . كىناز ولادىمير وقتىدە بىر نىچە مرتبە صوغىش اولوب ، روسلار هر بىرسىنىڭ غالب اولغانلر . ولادىمير ماناماحغە قىدرىدە بارچە روس خلقى بىر با صوغە چغوب ، اوزلرىنە كىناز صايلاپ ، اوزلرىنە قانولنلر (۱) توزوگانلر . اول وقتلردە حكومت كىنازلر قولنىدە اولمايوب ، خلقى قولنىدە اولغان . كىناز خلقىغە كىنىگاش اىتماينچە صوغىش باشلى آلماغان ؛ زاكولنلر ، مانىقىستلر هم بىرىكازلر چغارا آلماغان . حكومت شول درجەدە خلقى قولنىدە (خلقى ادارەسىدە) اولغان ، اكرده بىر بىر كىناز خلقىغە اوخشا سە ، خلقى كىنازنى شول ساعتدوك اورنوندىن توشروب ، ايكنىچى كىنازنى صايلاپ قويغانلر . لىكن

(۱) قانون - زاكون .

ولادىمىر ماناماح دن سوڭ كىنازلىك آنا بابادىن كىتكەن . كىناز
ولادىمىردىن سوڭ ، كىنازلىرى تىز زىماندە كىوباىوب ، ھىزىر
كىنازلىق الوغ كىيىف كىنازى اولاسى كىلوب ، آرالىرىدا احتىلاللار
چىققان . شول احتىلاللارنىڭ خلىقىغە بىك كىوب ضررى اولوب ،
بارچە روس خلىقى تىز زىمان آچ ، فقير ھىم يالانغاچ بولوب
قالغانلار . سوڭرە جنوبى دىنپىر بوينىداغى روسلار شىمالغە
سوزدال (۲) ولايتىنە كىچىپ ، آنداغى فىنلار ايله قاتلاشوب ،
آنلاردىن قىز آلوب ھىم بىروب ، شول ىردە تىز زىمان كىوباىوب
كىتكەنلەر .

اولدىن سوزدال كىنازى يورى

ولادىمىر ماناماحنىڭ كىچى اوغلى يورى سوزدال ولايتىنە
كىناز اولوب ، مىسقوا يىلغەسىنىڭ بو يىنە مىسقوا شىرىنى سالىغان .
سوڭرە سوزدال كىنازى يورى وفاتىدىن سوڭ اوغلى آندىرى
كىناز اولوب ، بارچە روس طائىفەسىدىن سوغىش ايله اوزىنە
تابىع ايتوب بىترگان . كىناز آندىرىگە قىر الوغ كىنازلار
كىيىف دە تورغانلار . سوڭرە آندىرى كىيىفنى تابىع ايتكان وقتىدا
كىيىف شىرى بىك خراب اولغانغە ، ولادىمىر شىرن مىق
ھكىومتى ايتوب قوبىغان .

(۲) سوزدال ولايتى اوقى والغانلارنىڭ شىمال طرفلىرى خاىرىكى ولادىمىر نىڭ ئىژنى ناوغورد ،
ياراسلاف ، كوسترامە ، ھەمدە تۇپىرگى بىرنالىرىدە ،

IV.

تاتارلر

۲ مڭ يىل ماقم آسيا قطعه سينك اورطا بر يرندە حاضرگى مانقول، غوبى يالانلرنندە، آفغانستاننك شمال طرفلرنك، بر يردن ايكنچى يرگه كوچوب، ككتو كوتوب تاتار قوملرى يورگانلر. آنلر شهرلر، قريه لىر، يورطلر بنا ايتماينچە، فقط خاتونلرى وبالالرى ايچون كچكنه قوشقلر ياصاب، ايرلرى وكنجلىرى آط اوستندە آشاب، ايچوب، يوقلاب، عمرلرون كچچرگانلر. آنلر بيك ياشدن آط اوستوندە يورورگه عادتلىنوب، قىچ و اوق ايله دوشمانلرينه قارشى بارورغەدە بيك توزم خلق اولغانلر. عيسى عليه السلام دنياغە كيلماسدن اول بر نچە تاتار قبيله لرى برگه قوشلوب، قطايلردن ياصاق آلا باشلاغانلر. عيسى عليه السلام دن صوڭ اوچ يوز سنه اب كىچدكە تاتارلر گون قومى، پالاس و باشقە كتو كوتە تورغان قوهلر اسمندە اولوب، آوروپاغە كيلگانلر. عيسى عليه السلام دن صوڭ ۱۲۰۰ نچى سنه كىچدكە بر كچكنه مانقول خانى ياناشە نيره دەگى بارچە كچكنه خانلرنى اوزينە تابع ايدوب، اوزينە چينگيز خان (يعنى الوغ خان نامن ويرگان). بو چينگيز خان اولى قطايلردن هم دە زمانندە ايک علم معرفتلى بوخاريلردن

ياصاق

ياصاق آلا باشلاغان. سوڭره چىنگىزخان بر اوغلىن ايران
 وھندستان ھكومتلر ينى و ايكنچى اوغلىن گروزىيە و آناطولى
 ھكومتلر ينى تابع ايدرگە كوندرگان. ۱۲۲۴ نچى سنەدە تاتارلر
 آناطولى آرقلى قاققاز طاوولرون كو چوب روسيەنڭ جنوب
 طرفندە اولوب، روسلرغە و باشقە قوملرگە قارشى زور صوغشلىر
 آچوب، روسلرنى و باشقە قوملرنى طالب، تورغوچىلر ين
 اسير ايتوب كىرو آسماغە كىتكانلر. روسلر و باشقە قوملر
 تاتارلرنڭ قايدان كىلگەنلرون ھەمدە آنلرنڭ كم ايدوكلر ين
 ھېچ بلماي قالغانلر. پاپاسلر و دىياچوكلر: «بو خلقنى خدای
 بزگە گناھمىزغە قارشى يباردى ديوب» سويلاب يورگانلر.
 چىنگىز خاننڭ وفاتىدىن سوڭ اوعدى ھم چوچى اسمندە
 ايكى اوغلى قالغان. چىنگىز خاننڭ اوعدى اسملى اوغلى
 قرە قرىم شەرنىدە آتاسى اورنىنە الوغ خان اولغان. اول
 وقتلردە قرە قرىم شەرنىدە ھەمدە اوعدىنڭ سرايلرنىدە علم
 مەرفت ايالرى، ارخىتېكتورلر، خودورنىكلر، و باشقە ھنر
 ايالرى بارچەسى مسلمانلردن اولغان. چىنگىز خاننڭ ايكنچى
 اوغلى چوچى اورال طاغلر ينڭ جنوب طرفلرنىدە ھەمدە بخر
 حىزنلڭ شرق طرفلرنىدە كىپچاكدە خان اولوب، اوزاق
 ياشا، اينچە اوزى اورنىنە باطى اسمندە اوغلىن قويوب
 دنبادن كىتكان. آتاسى اورنىنە باطى خان اولوب، الوغ

خان اوعدينك قوشوى بويىنچە اوچ يوزمك عسكرايله عربكه اينالوب، اورال تاوولرى آرقلى آژروپاغه چىققان. ۱۲۳۸ نچى سنەدە باطى اوڭلى قاما بلغارلار (۱) طالب، يرلار يالانغه ايلاندروب، صوزدال، راستوفى، ياراسلاف، مسقوا هم دە ولاديمير يرلارون طالاغانلر. ۱۲۴۵ نچى سنەدە باطى كىيىنى آلدقە، عسكرىنى ايكي گە بولاب، بر فرقهسى ۋىنگىرىيەگە كىلوب، ايللىرىيە، مالداۋىيە ولايتىندەگى شەرلرنى هم قريهلرنى واتوب، يمروب وتورغوچىلار طالب، يرلار يالانغه ايلاندردكە، خاروانلر آنلرغە هجوم ايتكاج، تاتارلر ۋىنگىرىيەدن كىرو بورلغانلر. ۲ نچى فرقهسى ۱ نچى فرقهسى كىيى توغرى كىلگان شەرلرنى، قريهلرنى، اورمانلرنى واىكمك باصولار يىن كولگە ايلاندروب، كركن آرقلى آديرگە هم سىليرىيەگە يتكانلر.

آقتوغندە تاتارلر الوغخان اوعدينك وفاتىن ايشتىكك بوران كىيى كىرو روسىيەگە قايتوب، ولغەنك توبانندە سراى (۲) نامندە بر شەر بنا قىلغانلر. شول وقتلردە باطى نك قرداشلرى ايرانك، هندستانك شمال طرفلرنك هم دە قطاينك عرب طرفلرنە بر حكومت توزوگانلر. اول وقتلردە تاتار

(۱) قاما بلغارلرى اول وقتلردە ايك باي هم بىك سوداگر اولغانلر، آنلرنك سودالى بىكراك عربلر ايله اولغان.

(۲) تاتارلرنك شول حكومتى آلتون آردو ديوب آتالندە.

خانلىرى آراسىندە ايكى الوغسى هم كوچلىسى باطى اولغان. چونكى قرە قرىم خانلىرى قىتايلرغە وباشقە قوملرگە بارى يوز سنە حكىم ايدوب تورغانلر. كىيچىك خانلىرى ۲۵۵ سنە دن آرتق روسلرغە حكىم ايدوب هم روسلردن يىصاق آلوب تورغانلر. اگرده كىيچىك خانلىرى حكومت اشين هم قانۇنلرين باشقە غالب اولغان آدملر كىي توزسەلر، روسلرني آنلر اوز قوللرنده يىنە بر نچە عصر توتارلر ايدى. لىكن تاتارلر اوز آرا بىر بر سىنە هر وقت دوشمان بولوب تورغانلر. تاتارلرنىڭ معلوب بولولر يىنە بر نچى سبب اوز آرادوشمانلىق لرى ايكىنچى اداره ناچارلقندىن در. اگرده ايكىنچى بر الوغ خان وفات بولسە، هر بر كچى خان الوغ خان بولاسى كىلوب، آرارلرنده احتماللر چىغارغانلر. يىنە تاتارلر غلىم معرفت دە اوزلر يىنە تابع بولغان روسلردن بر نچە درجە دە آرتدە بولغانلر. (۱) تاتارلر هيچ دىنگە قاتشماينچە خرىستىيانلرنىڭ پاپاسلر يىنە ژالونىالر بىرگانلر. (۲)

تاتارلرنىڭ آسقا قالدولرى

تورتىنچى تاتارلر هر وقت وولغانىڭ جنوب طرفىدە توروب، روسلر آراسىنە هيچ اوتورماغانلر، آنلردن قز آلماغانلر هم

(۱) حاضركى وقتلر دە هم اولدە بىر مملكت ۲ نچى تورى قىيلەنى تابع ايتسە ، شول يىنوق تابع ايتىكان يىرگە اوزىنىڭ قىيلەسون كىتوروب اوتورتقان ، مثلاً بر نچە آدمكە ايوچون اندجانده نىلر بولدى ؟
(۲) ۱۲۵۳-۱۲۶۳ نچى سنەلر دە تاتار اسلام دىنون قبول ايتىكانلر ،

پىرماگانلار حتى كە ادارەنىدە بتونلاي روسلارنىڭ اوزلارنىڭ
 پىرگانلار. بشىچى كىپچاڭ خانلارنىڭ ھېچ حدودى اولماغان؛ آنلار
 يرلارنىڭ خدودىن دونايىنىڭ توباندىن ان آلوب تركستانغە قدر
 ديوب يورگانلار. يرلارنىڭ بىلگىلىسى حدودى بولماو سىبىلى
 ۱۳۱۳ نچى عصرده الوغ خانلىق ايچون اختلال وقتىدە سرايدىن
 قاچقان نوغاي اسملى خان ايله نوغاي حكومتى پيدا بولغان.
 نوغاي خانىنىڭ وفاتىدىن سوڭ سراي خانى نوغاي تاتارلار
 يىنە اوزىنى تايىع ايتكان. شوندىن زور ھىم قورقۇنچىلى
 اختلاللاردىن سوڭ كىپچاڭ حكومتى بر غرىب ھىم قوتۇسز
 حكومت اولوب قالسىدە، اوزىيىك خان وقتىدە يىنە بر قوتۇلى
 حكومت اولغان. لىكن اوڭى قوتۇلرى ھىم يىخشى قانونلرى
 يوغالغان. آقتىغىدە اوزىيىك خاننىڭ وفاتىدىن سوڭ تاتارلار
 آراسىدە زور زور اختلاللار چىغوب سراي حكومتى (آلتون
 آردو) يىنە بر غرىب ھىم خوفلى درجەگە توشكان. ۱۳۶۵ نچى
 سىنەلدە ماماي خان وقتىدە يىنە آلتون آردو حكومتى بر آز
 كوچايگان، لىكن كولىگاو باصووندى دىمىترى دونسكى مامايغە
 غالب اولغاندىن سوڭ، تاتارلار مامايغە قارشى تورلى تورلى
 قىتىلەر چىغاروب ۱۳۸۵ نچى سىنەدە مامايىنى تحتدىن توشروب
 تاختامىشنى خان ايتوب قويغانلار. لىكن تاختامىشنىڭ
 بىخىسزلىكىنى قارشى يىنە آسپادىن آقصاباق تىمور اسملى بر

تارىخى
 قىسقىچە
 ماماي
 تاختامىش

صوغش چى چغوب، ۱۴۵۰ نچى سنەدە كىچىككەڭ حكومتىن
 طالب، يرلرين يالانغە آيلاندروب كىتكان. آقصاب تيمور
 آلتون آردونى طالاغان وقتدە قاچوب كىتكان تاتارلر
 روسىيەنىڭ جنوب طرفندە قريم (۱) حكومتىن و شمال طرفندە
 وولغە نهرى بويىدە قزان (۲) حكومتىنى پيدا ايتكانلر.
 آلتون آردو حكومتى كچكنە هم قوتسز اولوب قالسەدە، قزان
 و قريم تاتارلرين اوزىنە تابغ ايدر ايچون، هر وقت آنلرغە
 هجوم ايتوب، قزان قريم هم آلتون آردو حكومتلىرى
 آراسندە بر نچە مرتبە زور زور صوغشلىر بولغان. شول
 صوغشلىردن ايوان سنجى بىك كوب فايدالر كوروب، بارچە
 روس قىبلەلر ينى اوزىنە ياقنلاشدروب، تاتارلرنى برسون
 برسىنە دوشمان ايتوب بترگان. اوڭلى الوغ هم قوتلى آلتون
 آردو حكومتى اورنىنە بر كچكنە حكومت قالدقە، ياصاق
 تولى تورغان روسلر آلتون آردونى هيچ اعتبارغە آلماي نچە
 ياصاق تولەمى باشلاغانلر. مشقت سز كىلە تورغان آقچە كىلمى
 باشلاچاچ آلتون آردو حكومتى مسقواغە عسكر جىباردكە،
 قريم خانى هيكللى گراى آلتون آردوغە هجوم ايتوب، ايوان
 سنجى ايله آلتون آردونىڭ عسكرىنىك بتونلاى يوق ايتكانلر.

(۱) قريم حكومتون تاختاميشنىڭ قرداشى حاجى گراى ضبط ايتكان .

(۲) قزان حكومتون عبدالمجيد اصلى آدم ضبط ايتكان .

۵-۱۴۸۰ نىچى سنەلردە مىكلى گىراي ايله ايوان س نىچى
 آلتون آردونى جىمىردىكن صوڭ، آلتون آردو تاتارلرى يىنە
 وولغانڭ بونىدە استرخان اسمندە برحكومت توزوگانلر.
 ۵-۱۴۸۰ نىچى سنەلردە قزانده تحت ايچون ايكى برادر
 آراسندە زور صوغش اولوب، ايوان س نىچى نڭ ياردميله
 محمد امين اسملىسى تحتىنى اوز قولىنە آلغان:

۷.

الېكساندر نېۋسكى (۱)

۱۲۳۸-۱۲۴۱ نىچى سنەلردە باطى ناوغورودايله پىسقاو
 شەرىنە يونالدىكە، پىسقاو هم ناوغورود كىنازلرى تاتارلرغە
 يازغى صولر و باتقاقلر قماچارلاسىنى بلوب، همان اوزلرىنڭ
 يانەشە تىرەدەگى فىن خاقلرىن اوزلرىنە تابع ايتە ايتە
 آنلرغە اوزلرىنڭ دىنلرىن كرتە باشلاغانلر. روسىيەنڭ شىمال
 طرفنداغى، اسكاندىناو يارىم آتاسىنداغى شويدلر، عرب
 طرفنداغى نەسەلر فىنلرگە اوزلرىنڭ دىنلرىن قبول ايتدورور
 ايچون، آنلرنى روس كىنازلرىدىن آلوب اوزلرىنە تابع

(۱) نېۋا يىلغىسى بونىدە شويدلرگە غالب بولغانغە كورە اېكساندرغە نېۋسكى دىوب
 لقب بىرگانلر.

ايدەسىلرى كېلگان. سوڭرە ۱۲۴۰ نچى سنەدە نىۋا يىلغەسى بويىندە كىناز آلېكساندر شويدىلرغە قارشى صوغش آچوب، شويد كارولىنە غالب اولغان. يىنە ايكي سنە كېچىدكە نەسەلر روس يىرىنە ھىجوم ايتوب، شەرلرىنى وقريەلرىنى طالب، ناوغورودغە كېلىدكە، آلېكساندر نىۋاسكى ناوغوروددن ۳۵ چاقروم يىردە نەسەلرگە غالب اولوب، پىسقاۋنى نەسەلردن قوتارغان.

آلېكساندر نىۋاسكى نىڭ ھەشورلىكى بىك كۆب يىرگە تارالوب، آقتغندە باطى خانغە يىتكان. باطى خان آلېكساندر نىۋاسكىگە ايلچى ايلە بويىلە مكتوب كورندىرگان: «من بىك كۆب قىبىلەلرنى تابع ايتىم. سىن گنە قالورسكى مكا تابع اولماينچە؟ اگرده يىرگنىڭ سىلامتىكىن صاقلىسكى كېلسە، مكا كىل».

آلېكساندر نىۋاسكى خطنى اووقوغاچ، خلقغە اوگوت ونصىحت بىروب، قىمتلى بولاكلر ايلە خانغە كىتكان. باطى آلېكساندرنى بىك حرمتلاب آلدقە، آنلرغە الوغ خان قاتىنە آسىاغە بارورغە اوگتلاگان. آلېكساندر نىۋاسكى باطى خاننىڭ سوزىنى توتوب، الوغ خانغە قىمتلى ھىدىلەر ايلتوب، تىز زمان الوغ خاندىن ولادىمىر شەرینە الوغ كىنازلىكگە شەادت نامە آلغان. اما يىصاق جىوچىلر اول وقتدە تاتارلر اولغانلر.

۱۳۲۸ - ۱۳۴۰ نچى سنەدن باشلاب مسقوادە آلېكساندر

نیژاسکی ننگ قرداشی ایوان کالیته (۱) کناز اولوب تورغان .
ایوان کالیته آلتون آردو خانینه هر وقت قیمتی هدیه لیر
ایلتوب ، تیز زمان یاصاق جیونیده اوز قولینه آلغان . بو کناز
یاصاق آقچه سون بر آزون خانغه ایلتوب ، قالغان الوشلرینه
واق کنازلرننگ یرلرین قایسون ساتوب و قایسون کوچلاب
اوز قولینه آلغان .

VI.

کناز دیمپتری دونسکی

« ۱۳۶۳ - ۱۳۸۹ سنه قدری کناز دیمپتری دونسکی
وقتنده تاتار خانلری اوز آرالرنده اختلال لر چغاروب بر
نچه خانغه بولندکده ، روسلر شوندن فایدالانوب همده کنازلر
بارچه سی برگه جیولشوب ، جمعیتلر یاصاب تاتارلرغه یاصاق
وغیر آقچهلر بیرماسکه عهد بیرگانلر . روسلر خانغه یاصاق
توله می باشلاغاچ ، خان مامای بیک کوب عسکر ایله روسلرغه
قارشى کیتکان .

اول آراده روس کنازلریده یوقلامیچه برسی بریسینه
کینگاش ایتوب ، عسکر جیوب ، الوغ کناز دیمپترینی تاتارلرغه

(۱) کالیته - تاتار سرزسی ، یعنی قابچق ایله آقچه دیکان سوز .

قارشى يىبارگانلر. ۱۳۸۵ نىچى سنەدە ۸ نىچى سنتا بىردە الوغ كىناز
دون صوينك ايكنىچى ياغينه چغوب كولىگاو باصور وندا تاتارلرغە
قارشى صوغش آچقان.

اۋل تاتارلر روسلرغە غالب اواسه لردە، صوگرە روسلرنگ
تاغى جيولمش، عسكەرلىرى يتشوب، روسلر تىلى عسكەرلر ايله
تاتارلرغە غالب اولغانلر. كولىگاو باصورندىن صوگ روسلر
تاتارلرغە ياصاق تولەسەلردە، بارچە روس كىنازلرى برگە
جىولوب تاتارلرغە قارشى بارسەلر، آنلرغە غالب اولچقلرىن
آگلاغانلر. كولىگاو صوغشندىن صوگ دىمىترى گە دونسكوى
ديوب لقب بىرگانلر.

دىمىترى دونسكوى نىك وفاتىدىن صوگ ۱۳۸۹ نىچى يىلدىن
باشلاپ ۱۴۲۵ سنەگە قدر اوغلى ۋاسىلى نىچى آلتون آردو
خانى تاحتايشىدىن يارلىك (۱) آلوب، مسقوادە الوغ كىناز اولوب
تورغان. آلتون آردو خانى تاحتايشىنگ ياردامىلە ۋاسىلى
نىژنى ناوغورود كىنازلكىن مسقواغە بركتكان.

ۋاسىلى وقتىندە آقصاب تيمور آلتون آردونى تالادقدە،
آلتون آردونىڭ قوتى يوق ديوب ۋاسىلى آلتون آردوغە
ياصاق تولەمى باشلاغان.

صوگرە يدكى مىرزا كىلوب مسقوانى تالادقدە، روسلر يىنە

(۱) يارلىك تاتار سوزى، شهادت نامە، اولسكى وقتلردە مسقوا كىنازلرى الوغ كىنازلكىگە
تاتار خانلردىن آچقە ايله يارلىك ساتوب آلفانلر،

تاتار خانلىرىنىڭ ياقىق تولى باشلانغانلىرى. ۋاسىلى ۱ نىچى نىڭ
 وفاتىدىن سوڭ ۋاسىلى ۲ نىچى ۱۴۲۵ نىچى سەنەدىن ۱۴۶۲
 نىچى سەنەگە قىر الوغ كىنازاۋلۇب تورغان.

VII.

روس كىنازلىرىنىڭ تورمىشلىرى

تاتارلار آراسىدە اىتلاللار ھم تاتارخانلىرى بىرسى ايله
 ايكىنچىسى صوغشە باشلانغان، ولادىمىر ھم ھىسقاۋا كىنازلىرى
 بىرگە قوشلۇب، اوزلىرىنىڭ دوشمانلىرىنى ھەر وقت اوزلىرىنىڭ
 قوتلىسى ايكىنچىلىرىدىن كوستىرگانلىرى. اكرده بىر قوم ياكى ملىت
 روسلارغە قارشى كىياسە، تاتار خانلىرى ھىسقاۋا ھم ولادىمىر
 كىنازلىرىنىڭ ھىسقاۋا قوراللىرىلە ياردىم ايتكانلىرى.
 سوڭرە ھىسقاۋا كىنازلىرىدىن يورنى خانغە ياقىقنى اوزى چىۋوب
 ايلتە باشلانغان.

شول وقتلردە اوزبىك خان روسلارغە شول درجەدە رغاىە
 قىلغان، حتى سودا گىرلردىن، تگرمان خواجه ارنىدىن وباشقە ھىر
 ايبالرنىدىن ھىچ پوشتىلىن آلماپچە، روسلرنىڭ پاپاسلرىنىڭ دە
 ژالوۋىنىە بىرگان.

يورنى اوزبىك خانغە بىك كوركام كورنىدىكىن، اوزبىك
 خان سىگىلىسون قانچقەنى يورنىگە جماعتلىك كە بىرگان. لکن

قانچقەنىڭ

قانچەنىڭ بختىنىڭ لىكىنە قارشى يورنى اوزىنىڭ آغاسىنە قارشى
 صوغش آچوب، آغاسى يورنى گە غالب اولدقە، يورنىنى
 ھم قانچەنى اسىر آلوب، صوگرە قانچەنى آغو ايله قتل
 ايتكانلر. اوزىنىڭ خان قانچە ايچون كنان مېخائېلنى جزالاب
 اولترنكان. بو وقتلردە مسقوا كنانلر كىنە اوشبو گو بىرنالر تابع
 اولوب بارچەسى برسوزدە بولغانلر: مسقوا، فالوغە، كوسترامە،
 تولا، ولادىمىر، نىژنى ناوغورود، ۋاتكە، والوغدا، ياراسلاف،
 ھەمدە تۇير گو بىرنالر يدر. بو وقتلردە كنان اوغلى خلق
 تلامسەدە تلامسەدە كنان اولورغە پراۋاسى (حقى) بولماغان.
 اگردە بربر كنان خانغە ھدىلر بىروب، وباشقە اشلر ايله
 خانغە ياراسە، خاننىڭ رحىمى بو يىچە الوغ كنانلر كىكە خاندن
 پراۋا آلغان. يىنە شول: ھر بر الوغ كنان اوزىنىڭ اوياسون
 يعنى روسلرنى تاشلاماغان ھەمدە كنان اوزى قايسى شەردە
 تورغان، شول شەرنى اوزىنە پىلى تىخت ايتكان. مسقوا
 كنانلر ينىڭ پاى تىختلىرى قىلى وقتدە مسقوا ايكنچى وقتدە
 ولادىمىر، تۇير، ھم كوسترامە شەرلىرى اولغان. يىنە روس
 كنانلرى اوز آرا بولغان حسدلىرىنى ھم صوغشلىرىنى
 بترگانلر.

VIII.

ايۋان اوچىنچى

۱۴۶۲ - ۱۵۰۵ نىچى سنەگە قدر.

۱۴۶۲ نىچى سنەدە ايۋان سىنچى الوغ كىناز اولدقده، باباسى ايۋان كالىتە كىبى واق كىنازلرنىڭ يرلر يىن صانوب، الوغ كىنازلرنىڭ يرلر يىن صوغش ايله آلغان. اوشبو ايۋان سىنچى وقتىندە روسىيەدە مستقلە (۱) باشلانوب، ايۋان سىنچى ھېچ تېوقتىن دوشمان قانىن توكەش. آنىڭ وقتىندە بىك زور صوغشلىر ايسلە تۇير، رازان، ناوغورود، وانكە، آنىكە وشمالى دۇينە بويلىرى ھەمدە پىچورە صو بويلىرى ايۋان سىنچى نىڭ تىخت تصرفىنە كرگان.

۱۴۸۰ نىچى سنەدە ايۋان سىنچى سرايغە ياصاق تولامى باشلانغان، چونكە اول وقتىدە روسلر برگە جىلولوب قوتلانگانلر، تاتارلر برىنچە خانغە بولنوب، اوز آرالرىندە ھر وقت زور زور صوغشلىر چغارغانلر.

۱۵۰۵ - ۱۵۳۳ نىچى سنەكە قدر ۋاسىلى اوچىنچى آتاسى ايۋان اوچىنچى كىبى الوغ كىنازلرنىڭ يرلر يىن صوغش ايله، كىچىكە كىنازلرنىڭ يرلر يىن آقچە ايله صانوب آلوب ھر وقت ھسقوا

(۱) مستقلە ما مادىر ۋاۋىيە،

كناز لگىن زورايتورغە طرشقان. اول ھىر وقت ھىسقوانى قوتلاب
تورغان.

IX.

دورتىنچى ايۋان گروزنى

۱۵۴۷ - ۱۵۸۴ نىچى سنە گە قدر.

واسىلى اوچىنچى نىڭ وفاتىدىن سوڭ، واسىلى اوچىنچىنىڭ
جماعتى اوزىنىڭ اوچ ياشارلىك اوغلى اورنىنە ھىكم ايتوب
تورغان.

ايۋان دورتىنچى نىڭ آتاسى وقتىدە قزان خانلىرى
يواشلانسەلردە، ايۋان دورتىنچى نىڭ ياش وقتىدە قزان
تاتارلىرى روسلرغە ھىر وقت ھىجوم ايتوب، شەرلىرىن،
قرىلرلىرىن ياندروب، تورغوچىلرلىرىن قايسون تالاب،
وقايسون اولتروب وقايسون اوزلرلىرىنە آلوب كىتكانلر.
شول وقتلردە اونار مڭ روس خلقى قزاننە اسىرلىككە تورغانلر.
۱۵۵۲ نىچى سنە ايۋان اوزىنىڭ علمالىرى وپاپاسلىرى
اىلە كىگاش قىلوب، ۱۵۵۰ مڭ عىسكەر اىلە قزانغە قارشى
كىتكان.

قزانلرنىڭ يىصاق تولى تورغان روسلرلىرى ۱۵۵۰ مڭ
عىسكەر اىلە قزانغە كىلدكىن اىشتىككە، روسلر تاتارلرغە قارشى

شوندايىن زور بلا وقضا چغارغانغە تاتارلرنىڭ روسلرغە بىك
آچولرى كىلگان .

ايۋننىڭ عسكەرى قزاننى چولغاب، ملطق وپوشكەار
ايلە قزانغە آتسەلردە قزانيلردە روسلرغە اوزلرى كىبى جواب
بيروب، ھىمە آطللى قزاق رىئىسى ياپانچە روسلرغە ھەر وقت
ھىجوم ايتوب، روسلرغە بىك كوب ضرر كىتورگان. ياپانچەنىڭ
سىزدەرسەدەنكىنە ھىجوم ايتووى روس عسكەرىنە آشارغە ويال
ايتارگە ھىچ وقت بىرماگان. سوڭرە ايۋان يارطى عسكەرىنى
ياپانچەغە قارشى يباردكە، ياپانچە آنلرنى چوقرلرەنە قدر قووب
كىتورگاچ، روسلر ھەر ياقدن چغوب، تاتارلرنى اون چاقىرمغە
قدر قووب بىك كوبون خراب ايتكانلر.

ايۋان اوز عسكەرىنىڭ بىك كوب قانون توككانون
كوروب، قزانيلر تىز زمان تاتولانئىشونلر ايچون، آنلرغە
غىرت كورساتوب، مسلمانلرنى قىلغەغە آسترتوب ايتكان:
«اگرده يىخشىلىق ايلە بىرلەساڭز سزگە ايركئىك بولور، اگرده
يىخشىلىق ايلە بىرلەساڭز مەنە سزگە نى بولسور دىمەش.»
ايۋاننىڭ سوزىنە قارشى قزانيلر ملطق وپوشكەلرەن آلوب
بوتەن دوئمانلرغە قاراغاندە سزنىڭ بىزنىڭ قولمىزدە اولوڭز
آرتق دىوب جواب بىرگانلر.

سوڭرە ايۋان آنلرنىڭ بىر آستىداغى صوغە چغا تورغان

يوللارنى پورخ ايله کوتارتروب، قزانيلرنى صوسز قويغان.
 قزانيلر قىيى صووى ايله گنه قالوب، قىيى صووى ايله ششئوب
 اوله باشلاغانده اوزلرينىڭ کوچلرین روسلرغە هېچ
 بلگرتماگانلر. هم برسیده روسلرغە تابع اولونى تلاماگانلر.
 روس عسکرى جیدی آطنه قزاننى چولغاب توروب ملطق
 وپوشکه لردن آتسه لرده، يانغرلى کوز کونلرى روسلرغە بىک
 مشقتلاب روسغە فايده بىک آز کورنگان.

ايوان قزانيلرغە غالب اولماغانينه بىک قايغره باشلاغان.
 سوگره نمسه اينترينيرلار ينىڭ سوزى بوينچە قزان كر يېچى
 آستينه چوقور قازتوب، كر يېچنى دارى ايله کوتارتگان.
 شول ساعته روس عسکرى قزانغه كر ورگه تلادکده، قزانيلر
 روسلرغە پوليلر، واولر ينى يانغرکىي ياودروب، اوستلرينه
 قايناغان صموله، صو، هم بوره نه تاگرانگانلر. روسلر قزانغه
 کرگاچ اوراملرده، ايسو توبه لرنده و مسجدارده قانلى صوغشملر
 بولغان.

اوراملرده خلق كو بلکندن ملطق و قلمچ ايله صوغشورغه
 ممکن اولماقدن قوللرى ايله بر برسینىڭ بوغازندن بووب
 ياکه تابتاب، ياکه پچاقى ايله قاداب اولترشكانلر. ۱۵۵۲ نچى
 سنه ده ۲ نچى اوكتابردە بر نچه ساعت قانلى صوغشدين
 صوڭ، روسلر غالب اولوب، هر بر مناره لرده اوزلرينىڭ
 فلاکلرين آسقانلر.

شول وقتدە تاتار كىچىلىرى منارەغە منوب: قزان بىزنىكى چاقىدە بىز توغان يىرمىز ھەم ايرىكچىلىكىمىز ايچون صوغشىق. حاضرندە قزان سىزنىكى، لىكن بىز اوزمىز بىر تاھىي قانمىزغە قدر باصوغە چغوب سىزنىڭ ايله صوغشامىز» دىمىشلىرى.

ھەمدە شول كىچىلىرى توغان يىزلىرى ھەم ايرىكنىڭ ايچون جانلىرىن قىربان ايتىكانلىرى. شول صوغشىدىن صوڭ قزان روسلىرى قول آستونىدە قالغان. يىنە ۴ سىنەدىن روسلىرى قانلىرىنى بىيىك آز توگوب استرخان حكومتىن آلتانلىرى.

قزان ايله استرخان حكومتلىرى روسلىرى قولنىدە اولغاچ، ئولغانىھرى بويىندان بويىنە روسىيە يىرى اولوب، سودا گىرلردە بىيىك فايده كورە باشلاغانلىرى.

روسلىرى اولغا، قاما ھەمدە اورال تاوولرىنىڭ بويىندان بويىنە اورنلاشقىدە، تىز زىمان ھەر تورلى مەدىنلر ايله باي اولغان سىبىرىيانى تابع ايتىكانلىرى.

۱۵۸۲ نىچى سىنەلردە قاما جىلغەسىنىڭ شىمال طرفىدە (حاضرگى پىرىم گوبىرنا سىندە) سىتراغان كوپىسلىرنىڭ يىزلىرى ھەم تىمىر وقورچ فابرىكەلىرى بولغان. بو سىتراغان كوپىسلىرنىڭ يىزلىرىنە ھەر وقت آسىادىن ھەر تورلى قوملىرى كىلوب، آنلىرنىڭ يىزلىرىنە ھەم فابرىكەلىرىنە ھىجوم ايتىكانلىرى. شونلىق دىن سىتراغان

كوپىسلىرى

كوپپىسلر اوزلر يىنى هم يىرلر يىنى صاقلار ايچون رويس يىرماك
ايله برنجه يوز قاچوب يورى تورغان قازاقلرنى چاقرغانلر.
شول قازاقلر ۱۵۱۲ نچى سنهده سىبىر يانى تابع ايتوب، ايواننىڭ
قولينه تابشراغانلر.

موندن صوڭ روسلرنىڭ سودا يوللرى آچلوب، روسلر
هر تورلى قوملر ايله سودا قىلورغە توتونسەلرده، روسلرنىڭ صو
يوللرى هم ضرور كىمەلرى اولماو سىببلى سودا اشلرنده بىك
اعتبارده بولماغانلر. آقتغندە ايوان قرە دىنگز ياكە بحر
بالطق بويىلرون تابع ايدرگە تلاسەده، كوچلى هم معرفتلى
حكومتلر ايله صوغشورغە توغرى كىلر كە، فكرندن كىرودونمش.
صوڭرە ايوان شاملى دۋىنانىڭ آق دىنگزگە قويغان يىرىنە
آرخانىگىلكسى شەرىنى توزوب، روسلر اينگىلىزلر ايله سودا
قىلا باشلاغانلر.

X.

جزا وقتى

اۋاڭى وقتلردە روس كىنازلرى كىناز بولورغە حقلىرىن
خلاق دن آلغانلر. صوڭرە ەسقوا كىنازلرى كىناز كىنى تاتار خانلردن
آلا باشلاب، اوزلرىدە تاتار خانلرى كىبى تورغانلر.
روس كىنازلرى ايوان دورتنچىگە قدرى سار دىوب

آنالماغانلار. آقئغندە ۱۷۷۷ ۱۸۷۷ نچى سنەدە ايۋان اوزين سار ديوب، روسيەغە مستقلەك كرتكان.

ايۋان دورتچى مستقلە اولغاچ، كوب دشمان آدملرنىڭ باشلارين كىسدرگانار.

لكن مسقوا خلقى ايۋاننىڭ بوشينە راضى اولماينچە قزل چاتقە جيولوب، ايۋاننىڭ دوواري سينە كىتكانلار. ايۋان خلقغە قارشى چغوب، خلقدن يارلقاۋنى اوتنوب كىلاچكىدە خلقنىڭ فايداسينە طرشاچقيني آڭلاتقان. ھەمدە شول يىلدە زىمىسكى صابور ياصاب، زىمىسكى صابور دە خلقدن كىلگان وكىللەر حكومت اشيني قاراغانلار. لکن بر نچە يىلدىن سوڭ يىنە ايۋان مستقلەگە قارشى كىلە تورغان آدملرنى كىسدرە باشلاغان.

مستقلەگە قارشى كىلە تورغان آدملرنى بلور ايچون مسقوا اوراملرنە آطلی قازاقلار (۱) يورتكان. شول آپر يچنىكلر تىلاسه كىمى قىناغانلار. تىلاسه كىمنىڭ جماعتلرىن كوچلاب، وباشقە تورلى فاخش اشلىر قىلغانلار.

شول آپر يچنىكلر ايۋانغە كىلوب حق اولغان آدملرنىدە پادشاه! منە بو سزگە قارشى آدم، سزگە قارشى كىلە ديوب سويلاب، ايۋان شول آدملرنىڭ باشون كىسدرگان ھەمدە نچىك بولسەدە اوزىنىڭ اوستونلارگون نغتورغە ترشتان. ھەم شول

(۱) بو آطلی قازاقلار قزل بوركلردە يوروب آنلرنى آپر يچنىك ديوب آتاغانلار.

ايۋاندىن سوڭ مستقلەك دە نغب كىتكان .

ايۋاننىڭ وفاتىدىن سوڭ، اوغلى فيدورنىڭ سلامتىكى بولغان
اولماو سىبىلى، فيدور اورنىنە حكومتنى بورىس غودونوف دىگان
بر آدم اداره ايتوب تورغان .

ايۋاننىڭ ۲۰ نچى اوغلى دىمىترى آناسىلە اوگلىچ شەرىندە
تورغان وقتە ۱۵۹۱ نچى سنەدە دىمىترىنى اولترگانلر .

فيدورنىڭ وفاتىدىن سوڭ اوغلانلرى بولماقدىن ،
زىمىسكى سابور بورىس غودونوفنى پادشاھ ايتوب قويغان .
لكن آنىڭ وقتىدە آچلىق يىلار اولوب ، ۱۶۰۳ نچى سنەدە
پالاك حكومتىدىن بر آدم مسقواغە كىلوب ، اوزىنە بىك كوب
كشى جىوب ، مېن ايۋاننىڭ دىمىترى اسملى اوغلى ديوب ،
بورىس غودونوفنىڭ قولىدىن تىختى آلان .

يالغانچى دىمىترى قارا خلىق اىچوندە باشقە پادشاھلارغە
قاراغاندە فايدالى اولغان . لكىن 11 آى پادشاھ بولدىن سوڭ
آنى قتل قىلغانلر . دىمىترىدىن سوڭ زىمىسكى صابرانىە كىناز
شوىسكىنى پادشاھ ايتوب سايلانغان .

دورت يىلدىن سوڭ خلىق كىناز شوىسكىدىن راضى
اولماي نچە تىختىدىن توشروب ، آنىڭ اورنىنە پولسكى كارولىنىڭ
اوغلى ۋلادىسلافنى پادشاھ ايتوب قويغانلر . سوڭرە پولسكى
كارول مسقوانى روسلردىن ضوغش اىلە اوز تىختىنە آلوب ،

سارلار كو بايوب پيترنى توتوب كرىپسقا يابوب بر
ه وقتىدىن سوڭ اولترگانلر . پيترنى اولترگاننى خاق
باسون ايچون شول آفيسارلر خلقنى پيتر يانىنه ياقىن
بارماگانلر . پيترنى كومكاندىن سوڭ جماعتى يكاتيرىنانى
باشاھ ايتوب قويغانلر . يكاتيرىنا مرادىنه ايرشكان هم
بازىنىڭ دوستلىرىنى قدر حرمىدە ايتە باشلاغان .

آلاى بولسەدە اول خلقنىڭ علم معرفتى ايچون طرشفان .
كاتيرىنا طب مکتىبلرى آچوب ، طبىبلر حاضرلاب ، شفا
مانەلر آچقان .

۱۷۷۵ نچى يىلدە يكاتيرىنا تركلر ايسلە صوغشوب ،
آنلردن دىنپەر صوى بويلىرىن قارا دىنگىزنىڭ شمال طرفون
آلوب ، آديسسا شەرىنى توزگان . يكاتيرىنا قزاندا بولوب ،
تاتارغە شەر چىتىندە اورون بىرگان (۱) ھەمدە مەسجىد ، مەدرىسە
سالورغە امر ايتگان .

۱۷۹۰ نچى يىلدە يكاتيرىنا ئانى دىنپەر صووينىڭ اوڭ
ياقلىرىن ، غەربى دۆىنە بويلىرىن ھەمەن نىمەن صوى بويلىرىن
تابع ايدوب ، پولاسكى حكومتىنى بترگان . پالاکلرنىڭ باشقە
بىرلىرى آفستىرىياغە ھەم پروسىيەگە كىرگان .

(۱) يكاتيرىنا تاتارلرغە بىرگان اورىن حاضرندە ياندىكى يىستە دىوب آتالدىر
(نوۋى ھىستا) .

بعض تار یخلرنک سوزینه قاراغانده یکاتیرینا ثا
 وقتنده کرسیتیانلرغه یاصاقلر کیمتلوب، ۴۰۰،۰۰۰ دو
 کرسیتیانقه ییز ویراگان ۱۷۶۴۰ نچی یلده یکاتیر
 زیمسکی صابور یاصاب دووارانلردن، کوپیسلردن، پاپاسلردن،
 ایرکن کرسیتیانلردن، قازاقلردن هم صالد انلردن شول زیمسکی
 صابورغه وکیللر چاقروب، وکیللرگه هیچ کمنی استتار
 ایتماسدای زاکونلر اولارغه قوشقان. بعض تار یخلرنک
 سوزینه قاراغانده یکاتیرینا اوزی کرسیتیانلر یاغندن اولغان
 ایمش. دووارانلر، کوپیسلر حتی پاپاسلر هم قازاقلرده
 اوزلرینه کریپاسنوی آلورغه پراؤا تلادکده، یکاتیرینا
 وکیللرینی قووب یبارگان ایمش...

یکاتیرینا ثانی روسیه نی ۵۰ گوپیرناغه بولوب، هر
 بر گوپیرناتی اویازگه، اویازنی ژالستلرغه بولگان.

۱۷۸۳ نچی یلده روسلر قارا دینگزگه صوغش کیمه لری
 کرتوب، شول یلنی قریمنی تابع ایتمکانلر.

۱۷۸۰ نچی یلده دووارانلر، کوپیسلر هم مېشچانلر
 اوزلرینه ساما اوپراؤا اینیه آلغانلر. اما کرسیتیانلر همان شول
 قلقلرنده قالغانلر. وفاتندن اول یکاتیرینا باکو هم دیر بیتنی
 روسیه گه برکتگان. ۱۷۹۴ نچی یلده آدیسا شوری تورکان.

بتون مسقوانی پالاک ایله توتورغان. آقنغند روسلر بربر سیله
 کینگاش قیلوب، جمعیتلر یاصاب، بارچه روس خلقینی پالاکلرگه
 تورلی تورلی یازولر ایله دویشان ایتوب، آقنغند روس
 خلقی اوزلری هم آقچهلری ایله خدمت ایتوب، ۱۶۱۲ نجی
 یلده مسقوانی پالاکلردن قوتقارغانلر.

XI.

میخائیل رامانف

روسلر مسقوادن پالاکلرنی قوغاندن صوگ ۱۶۱۳ نجی
 یلده زیمسکی صابور میخائیل رامانفنی پادشاه ایتوب قویغان.
 میخائیل رامانف زماننده روس یرلرینی پالاکلردن
 قوتقارور ایچون، پالاکلرگه قارش ایکی مرتبه صوغش
 آچقان.

میخالغه قدری قریم یارم آطاسی ترکلرگه تابع اولوب،
 ۱۶۳۷ نجی یلده دون قازاقلری چیرکاسلر ایله بر بولوب
 ترکلرنک آزاو شهرینی آلوب، میخائیلغه بیرورگه تلادکه،
 میخائیل ترکلرگه روسلر غالب اولمایاچقین بلوب، قازاقلرغه
 آزاو شهرینی تاشلاب کیتارگه قوشقان.
 صوگره میخائیل ترک سلطانینه مکتوب کوندروب ایتکان:

«دون قازاقلری آزاو شهرینه هجوم ایتکانلر. آنلر بنم رخصتمدن باشقه کیتدیلر. حاضرند شونده بولغان بارچه قازاقلرنی آسدر ساگده هیچ سوزم یوق» دیمش. بلکه حکومت اداره سی میخائیلنڭ اوز قولنده اولسه، اول ترکلر ایله صوغشقانده بولور ایدی. لکن میخائیل وقتنده زیمسکی صابور اولوب، خلقدن کیلگان وکیللر حکومت اشترین قاراب، حکومتنی خلق اوز قولنده توتقان. اول وقتلرده پادشاه وکیللردن باشقه، وکیللر پادشاهدن باشقه هیچ بر قانون، مانیفیست هم ده پریکاز چغارا آلماغانلر.

اگرده صوغش اولسه، زیمسکی صابور جیولوب کینگاش ایتکان، صوغشورغه یا که صوغشماسته. صوگره وکیللرنڭ سوزلرین پادشاه اوزنکی ایتوب یازغان. مثلا زیمسکی صابورده وکیللر میخائیلغه ترکلر ایله صوغشماسته همده سلطانغه قاما ایله مکتوب کوندررگه ایتکانلر. صوگره میخائیل وکیللرنڭ سوزین قبول ایتوب سلطانغه مکتوب کوندروب صوغشدن توقالغان.

XII.

آليكىسى بن ميخائيل رامانف

۱۹۴۵ - ۱۹۷۶

۱۹۴۵ ئىچى يىلدە ميخائيلنىڭ اوغلى آليكىسى پادشاھ بولغان . آليكىسى وقتىدە غەربى دۇنيە ھەم دىنپىر صوۋى بويىداغى اسلاۋىيانلار پالاكلرگە تابع اولغانلار . اسلاۋىيانلار پالاكلرگە قارشى بىر نچە مرتبە اختلال چىغارسەلدە ، اوزلر ينى پالاكلردن قوتقارا آلماغانلار .

صوگرە اسلاۋىيانلار مسقوا پادشاھسى آليكىسىدىن ياردم استادكە ، آليكىسى پالاكلرگە قارشى صوغش آچقان .
آليكىسى پالاكلرگە غالب اولغاچ دىنپىر صوۋىنىڭ بىر ياغنداغى اسلاۋىيانلار روسلرغە ، ئىچى ياغنداغى اسلاۋىيانلار پالاكلرگە تابع اولوب قالغانلار .
اۋل مرتبە آليكىسى تركلر ايلە صوغشورغە تىلادكە ، زىمسكى صابور آليكىسىگە قارشى كىلوب ، تركلر ايلە صالح ياصاتقان .

۱۹۵۲ ئىچى سەنەدە زىمسكى صابور اوزى آليكىسىگە پالاكلر ايلە صوغشورغە قوشوب ، وكىللر اوزلرى صوغش وقتىدە بىك كۆب خىدمت ايتىكانلار ھەمە مالاروس اسلاۋىيانلار ينى مسقوا حكومتتە بىر كىتكانلار .

۱۴۵۰ - ۱۶۵۰ نىچى سنەلەر ايچىندە روسىيە بىيك كىوب اوزگارگان ھەمدە شول وقتلردە روسىيەدە ياورۇپادە برىنچى زور ھىكومت بولغان .

۱۶۵۰ نىچى سنەلردە روسىيەنىڭ ھىدودى؛ شىمال طرفى لادوغە كولى، سالاويس كوللىرى، ھەمدە پىچور صووينىڭ دىنگزگە توشكان يىرىنە قدر، شىرق طرفى لىنا نەرىنە قدر، جنوب طرفى دون، تىرىك ھەم وولغا صووينىڭ توبانىنە قدر غىرب طرفى پسكاو ھەم اسمالينسكىگە قدرى اولمىشدر . صوگرە پسكاو ھەم ناوغورود يىرلىرىدە ھىسقوا ھىكومىتىنە قوشلمىشدر .

XIII.

كرىستىيانلارنىڭ كرىپپاسنوى بولولرى

۱۱۳، ۱۱۴، ھەم ۱۱۵ نىچى عصرلردە كىنازلارگە ھىدمت ايتكان آدمىلر بايارلر دىوب آتالغانلر . شول بايارلر اوزلرىنىڭ ھىدمتلىرى ايچون كىنازلردىن (۱) يىر آلوب، ۱۶ نىچى عصرلردە بتون روسىيە يىرى ھىكومت ايله بايارلر قولندەغىنە قالا باشلاغان . قىايو كرىستىيانلارنىڭ يىرلىرى آز بولوب، وقايولرىنىڭ

(۱) سوغش ايله آلتان يىر اوگى وقتلردە كىناز يىرى دىوب آتالغان ، چونكى كىنازلر يىرنى تىلاصە كىمگە يىرگانلر ، تىلاصە كىمدىن آلتانلر ،

هېچ اولمادقدە ، بايارلاردن ۳ ياكە ۵ سنه گە يېرى ساتوب
آلروب ، يېرى حقين آقچە ياكە ايكمك ايسله تولاب مەيشت
ايتكانلر .

يېرىدىن باشقە كرستيانلر بايارلارغە آبروك (۱) تولاب ،
كانازلر هم بايارلر قوشقان اشنى بارچە سون بوش اشلاگانلر .
۶ نچى غىرلردە كانازلر هم بايارلر كرستيانلرنى
اوزلرينك قىللى كېك توتسەلردە ، كرستيانلر ايوان دورتەچيگە
قدر بىر بىردىن يعنى بىر آلپاوتدىن ايكنچى آلپاوتقە كوچوب
يورى آلغانلر . كرستيانلرنىڭ بو كوچوب يورولرى اوزلرينە
بىر آز فايدالى بولغان .

كرستيانلر نچك بولسەدە كرستيانلى كوپ آلپاوتقە كوچارگە
طرشقانلر . اگردە اول وقتلردە صوغش بولسە ، ھەر بىر آلپاوت
اوزينىڭ كرستيانلردىن تېگىز (۲) بىلگىلى حساب كىشىنى
صوغشقە آلروب بارغان . شونىڭ اىچوندە كرستيانى آز بولغان
آلپاوتنىڭ يېرىندە تورو كرستيانلارغە آغر بولغان . ھم آنلر
نچك بولسەدە كرستيان كوپ بولغان آلپاوتلارغە قاچقانلر .

(۱) كرستيانلر بايارلارغە كىش باشقە ۴ سوم ياكە آرتقراق آقچە تولاگانلر ، شول
كرستيانلر بايارلارغە تولاگان آقچە آبروك ديوب آتالەدە ، اول وقتلردە اشچى
خلىقنىڭ كون حقى ۴۰۰ تىن اولغان ، شونىڭ اىچوندە كرستيانلارغە ۴ سوم آقچە تولار
بىك آغز اولوب ، آخىرىدە كرستيانلر آقچە تولى الماغانلىقدىن بىتونلاي بايارلر قولندە قالغانلر ،
(۲) مىللا بىر آلپاوت ۳۰۰ كىشى صوغشقە آلروب بارا ايتكان ۲ نچى آلپاوتقەدە
شول قدر آلروب بار ورغە تېوشلى بولغان .

صوگره آلپاوتلر اوزلرینک آبروک تولى تورغان آریند اوچیکلرینه
 اوزلری حکم ایدارگه کنازدن پراؤا آلوب، کرسیانلرغه
 اوزلری حکم ایدارگه باشلاب، کرسیانلردن نی قدر تلاسه لر،
 شول قدر آبروک تولانه باشلاغانلر.

اگرده کرسیانلر آبروکلرون تولى آلماسه لر، آلپاوتلر
 آنلرنی شول بیردن یبارماسکه حکم ایدوب، آقرتین، آقرتین
 کرسیانلرنی بتونلای اوزلرینک قللری ایتکانلر. ۱۵۹۷ نچی
 یلغه قدر کرسیانلر قاجسه لر قللقدن قوتولغانلر، لکن ۹۷ نچی
 یلنی اوکاز بوینچه قاققان کرسیاننی آلپاوتلر تابسه لرینه
 اوزلرینه اشلانکلر. آقتغنده کرسیانلر اوزلری حاللرندن
 پادشاهغه شهادت نامه بیره آلماعانلر. اگر بیرسه لرده پادشاه
 کرسیانلر فایداسینه برنی اشلاماس ایدی، چونکه کرسیانلرغه
 فایدا بولسه پادشاهغه هم آلپاوتلرغه ضرر بولادور. اوزینه ضرر
 بولونی برکمده تلامی. کرسیانلردن بایارلر آبروک آقچه سون
 تلاسه نی قدر آلوب، تلاسه نچک کرسیانلرنی قصه لرده،
 کرسیانلرغه بایارلر اوستوندن حکملاشورگه پراؤا بولماغان.
 اول وقتده زیمسکی صابورغه کرسیانلر وکیل صایلی
 آلماعانلر هم صایلارغه پراؤالریده بولماغان. آلائی بولسه ده
 کرسیانلر بیک کوب بیرلرده آلپاوتلرنک اوقارلرین
 یاندروب، اولتروب، قاقوب کیتکالاگانلر. هم شول قاقوب

كىتكان كرستيانلار دون قزاقلرى ايله برگه قوشلوب، حكومتكه قارشى صوغشوب، استرخانى، سارتسيننى، صاراتوفنى وباشقه شهرلرنى اوزلرينه آلغانلار. بونلرنىڭ آتامانلرى ستينكه رازين بولغان. بوقزاقلرنى سيمبر ياننده حكومت عسكىرى جىگوب ستينكه رازيننى بر نچه وقتدن صوڭ توتوب دورتكه يارغانلار.

بو حركتلر وقتنده هر يردە كرستيانلار ستينكه رازين ياقلى بولغانلار. همده آنى اوزلرينه كوتوب اوزلرينىڭ آلياوتلارن طالب، اولتروب بىزگە دە ايركنلىك كىلە دىوب سوينوشوب تورغانلار. لکن خلقنىڭ تلاوى اوستكه چقماغان. حكومت هم آنىڭ دوستلرى احتلالنى پوشكەلر ايله باسقانلار.

XIV.

پىطر ۋىليكى

۱۷۲۵ - ۱۶۸۹

آلكسينىڭ وفاتندن صوڭ خلق آنىڭ اون ياشار اوغلى پىطرنى پادشاه ايتوب صايلاغان. صوڭره پىطرنىڭ توتاسى آخاسينه جىبدلك ايتوب، احتلال چغاروب، تختينى اوز قولينه آلتاچ، پىطرنى آناسى ايله سرايدن قووب يبارگان.

توتاشى

توتاسى صوفىيەنىڭ قوۋى پىطرغە بىك كۆب فايدە بىرگان. چونكى پىطر باشقە پادشاھلار شىكىلى سىراى ايجندە صفات بولوب تىرىيە قىلنماغان. اول ايركىنلىكىدە، يالاندى ھەمدە ھەر بىر تۈزەنگە اويرانوب تىرىيەلانگان. ۱۶۸۴ نچى يىلى پىطر يەنە پادشاھ اولوب، ھەر وقت اوز فايداسون قاراغان. پىطر روسىيەنى بىك ياراتقان. آلپاوتلار اوزلرىنىڭ يورط بىرلرىن نچك ياراتلار ھەمدە اوزلرىنىڭ قىللىرىنە نچك ىرتقى شىكىلى قاراغانلار، پىطرده روسىيەنى اوزىنىڭ يورط ىرى شىكىلى ايتوب بتون خلقىنى اوزىنىڭ قلى ديوب بىلگان. پىطراوزى ھىللى غنە كىشى اولغان. اول اوزىنىڭ كۆب وقتىنى ايكىنچى حكومتلردە اوزدروب، آندە فابرىكە، زاۋود، ھەم صوغش كىمەلرىن ياسارغە اويرانوب يورگان. بىر وقت پىطر چىت حكومتدە چاقىدە عىسكر آراسىنىڭ بونت چىققان. اول وقتدە عىسكر دووارانلردن ھەم آنلرنىڭ كىرىستىيانلردن آلنوب آغرىخدىمىلر ايتكانلر. بو عىسكر آغرىخدىمىكە تۈزە آلماينچە پىطرغە قارشى كىلوب عىسكر خدىمىنى تاشلاى باشلاغان ھەمدە لىتۋا غرانىتسەسنە بىبارگان عىسكرلردە اوزلرىنىڭ اختبارلرى ايلە پىطرغە قارشى كىلوب، عىسكر خدىتون تاشلاب، ايلور يەنە قايتورغە چىققانلر. شول عىسكر مسقواغە ياقىنلاشقان چىناونىكلر آنلرغە قارشى عىسكر بىاروب پۈشكەلردن آتما باشلاغانلر.

بیطرغه قارشى بولغان عسکرلر قایسی قایا قاچوب یاشرنورگه
 تلاسهلرده، چیناونیکلر آنلرنک کوبسینی توتوب آلمانلر.
 پیتر ایکنچی حکومتدن بو خبرلرنی ایشتکاچ روسیهغه
 قایتوب، بونت چغارغان عسکرلرنی جزا قیلغان. بونت چغارغان
 عسکرلر ۱۷۱۳ کشینی قایسون آتوب وقایوسین باشین
 کیسوب جزالاب اولترگانلر. بو عسکرلردن بیک کوبسون
 پیتر اوز قولى ایله اولتروب، پیترنک شول اشنده یرتقیچ
 ایکانلکی بیک معلوم بولغان. قارشى کیله تورغان عسکر پیطرغه
 قورقچلی بولغاچ، پیتر عسکرنی غربی یاوروپاچه خلقدن
 یعنی کرستیاندن آلا باشلاغان. کرستیاندن آلمان عسکرنی
 اول وقتک اول بوغاولاب تورمهلرده توتوب سوگره کازارمهلرده
 توتقانلر. آتا آنالردن هم توغان بیرندن آیرلوب عسکرگه
 آلتغان آدملر ناچالستواغه قارشى بر سوز ایته آلمانلر.
 اگرده سالدات آفیسارگه قارشى سوز ایتهسه، سالداتنی
 تایاق ایله جزالانلر، اگرده گینیرالغه قارشى ایتهسه، اول
 سالداتقه اولوم جزاسی بولغان. عسکرنی بتونلای قارا خلقدن آلا
 باشلاغاچ، دووارانلرگه هم آلپاوتلرغه بو اش بیک اوکغایلی
 بولغان. چونکه دووارانلر هم آلپاوتلر بیک آزغمرگنه گواردیبهده
 خدمت ایتوب بیک تیز زمان آفیسار بولغانلر. آفیسارلرگه
 ژالونیهغه، سالدات کازارمالری سالورغه همده سالدانلرنی

تويدررغە پىطرغە آقچە بىك كىراك بولا باشلاغان . باشقە يىردىن آقچە آلورغە اورن بولماغاچ ، پىطر يىنە قارا خلقىدىن ، كرستيانلردىن ھەر تۈرلۈك نالوك آقچە لىرى جىيا باشلاغان . شول طرىقە كرستيانلرنىڭ ھەم باشقە اشچى خلىقنىڭ كۈن تورمىشى بىگراك ناچار اولوب كىتكەن . كرستيانلر اوڭل آبروك آقچە سون آلپاوتلرغە غنە تولا گانلر ، سوڭرە كرستيانلر پىطر زمانىدە آلپاوتلرغە آبروكىدە تولا گانلر ، آفيسارلرغە ژالونىيە آقچە سوندى بىرگانلر ھەم دە ھەر تۈرلۈك نالوكلر تۇلاب عىسكرنىدە كرستيانلر اوزلرى اوستىلرنىدە توتقانلر . كرستيانلرنىڭ ھەم اشچىلرنىڭ بىر قايغوسى اوچ اولغان . يعنى بىر آغرىقلىق اوچ آغرىق بولغان .

آلاى بولسە دە پىطر وقتىدە روسىيە دە مكىتبىلر ، باصمە خانەلر ، فابرىكەلر ، ھەم زاۋدولر بىك كوۋب آرتوب ، روسلرنىڭ سودا ھەم صوغىش كىمەلرى دىنگىزلردە كورنىگەلى باشلاغان . (۱)

پىطر سودانىڭ زورلىغىن كورگان ، لىكن ايكىنچى حكومتلر ايلە سودا قىلورغە اوڭغايلى صوبويلرى بولماغان . پىطر تىز زمان اوزىنىڭ صوغىش ماشىنالىرى بارا يكانون سىزىنوب ،

(۱) پىطر وقتىدە ۷۷۵،۰۰۰ دوش كرستياننە يىر بىرلىكان ، لىكن كرستياننىڭ بىر قايغوسى

اوچ بولغايدىن بىز ايشكان ايدىكە .

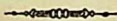
ترکردن آزاو شهرینی آلور ایچون ترکرا ایله صوغشورغه
توتنغان . اوّل مرتبه صوغش روسلر ایچون فایداسز اولسه ده
صوگره آزاوئی روسلر اوزلرینه تابع ایتمک نلر . پپتر آزاو
ایله گنه تویمغان اول همان اوزینک پیرینی زور ایتناسی
کیلگان . آزاو دینگزیده سودا ایچون بیک اوکغایلی اولماقدن
پپتر بالطیق دینگزینک بویلرین آلور ایچون شؤید کارولی
کارل ۱۲ نچی ایله صوغشورغه توتنغان .

پپتر صوغشیدن اوّل پولسکی هم دانیه کاروللریله صالح
یاساغان . لکن کارل ۱۲ نچی اوّل دانیه کارولینک عسکرین
صوگره پپتر عسکرین ایزوب ، پولسکی کارولگه کیتکان .

اول آراده پپتر عسکر جیوب ، فین وریگه کورفز
بویلرون تابع ایدوب ، ۱۷۵۳ نچی یلده نیژا جلغه سی نلک
توباننده سانکت پپتر پورغ اسمنده کریچ توزی باشلاغان .
شول کریچنی یاسارغه هم گاؤنلر توزار ایچون ینه شول
ایزلگان هم تالانغان قارا خلقنی قوغان . بو شهر روس خلقینه
بیک قیمت که توشکان هم ده پپتر بو شهرنی مقر حکومت
ایدوب قویغان . کارل ۱۲ نچی ۱۷۵۳ نچی یلده مالاروسیه گه
چقغاج ، پپتر آنارغه قارشى چغوب ، پالتاو شهری یاننده پپتر
شؤید لرغه غالب اولغان . کارل ۱۲ نچی نلک عسکرى تارالوب
بنکان هم اوزیده مالاروسیه گیتمانی ماضیپه ایله ترکیه گ

قاچوب قوتولغان . سوگره ۱۷۱۱ نچی یلده ترکلر روسلرغه قارشى صوغش آچوب ، پورت یاننده پیطرنى بارچه عسکرى ایله چولغاب آلتانلر . لکن پیطر ژیلیكى نى اسیرلکدن آلتون هم بریلیانت قوتقارغان .

بالطیق دینگزی روسلرغه کرگاچ ، روسلرنک بجر بالطیقده سودا هم صوغش کیمه لری تاغی آرتقان . پیطر بورغ آرخانگیلسق هم ده استرخان ایگ السوغ سودا شهرلری بولوب کیتکانلر . سوگره پیطر بجر خزر بویلرین آلورغه تلادکک ، قزانغه کیلوب ، آدمیرالتیسکی اصلو باده ده (تاتارچه بش بالطه) صوغش کیمه لری یاصاتوب ، شول کیمه لر ایله عسکر وولغا ایله توبان توشوب ، بجر خزر بویلرین تابع ایتکان . پیطردن سوگ روسیه ده ایمپیراتورلق باشلاندر .

XV.

سامادیر ژاویه هم ایمپیراتورلق

او لگی وقتلرده بارچه روس خلقی بریرگه جیولوب ، صالح ، صوغش توغرلرنده کینگاش ایتوب ، شول مجلسده اوزلرینه کنازلر صایلاب ، زا کونلر توزوب شربر ولاینده خلق اداره سی بولغان . نلرنک خلق ایله صایلانغان کنازلری حاضرگی پادشاهلر

شېكلى بر اوزندن زاكونلر ، مانيفېستلر هم ده پرىكازلر
چغارا آلمان.

خاضرگى كليسهلر اويراتوى بويىچە روس ايمپېراتورلرى
خدانڭ ياردىمى ايله پادشاه بولوب تورالر . كليسه لرنىڭ
سوزىچە پادشاهلر اوزلرىنىڭ اوستونلكرىن خلقىن آلمانلر ،
خدائىدىن آلالر ،

اۋلگى وقتلردە اگردە بر كىناز خلق تىلاگان وصوراغان
اشلرىنى اشلاماسە ، اول كىنازنى شول كوندوك تىختىن
توشرگانلر . آقتوغىندە مسقوا كىنازلرى تىختىن خلقىدىن آلمانىچە ،
تاتار خانلرىدىن آلاباشلاغاچ ، تىختە آتا بابادىن بالاسنە كوچە
باشلاغان . سوڭرە مسقوا كىنازلرى تامر جايوب ، تاتار
خانلىرى كىبى اوزلرىنىڭ حكومت اشلىرىن خلق ايله تقسىم
ايدەسىلرى كىلمايىچە ، حكومت ايله بر اوزلرى اداره ايتە
باشلاغانلر . ادارەنى اوز قوللىرىنە آلاچ مسقوا كىنازلرى
اوزلرىنى پادشاه هم سامادىر ژاۋىيە دىوب آتاغانلر . يىنە بر
نچە يىللردىن سوڭ اوزلرىنە ايمپېراتور اسمىدە بىرگانلر .
روسىيەگە سامادىر ژاۋىيە كىرو آلدىدىن گرىك دىن
اوقوب قايتقان پاپاسلردە خلقنى بويىلە اويراتە باشلاغانلر .
هر بر اوستونللك خدائىدىن . هر بر اوستونللك خدا ايله
اويراتلىگان ، شونڭ اىچىوندە اوستونللك كە قارشى كىلگان آدم ،
خدائىغە قارشى كىلەدر . خدائىدىن قورقۇز ، پادشاهنى اوعلاڭز
پاپاسلرنىڭ

پاپاسلارنىڭ شونداي سوزلىرى مسقوا كىنازلىرىنى بىك ئاتلى
 اولوب، اوزلىرىدە گرىكدىن اوقوب قايتقان پاپاسلارنى بىك
 الوغلاب آلا باشلاغانلار.

روس خلقى اوڭلى تورمىنى اونوماينچە ايوان دورتچى
 وقتىدە زىمىسكى صابور ياصى باشلاغانلار، لىكن پادشاهلار بىك
 تامر جاينگاچ اول زىمىسكى صابورنى بىك تىز زماندە يوغالتقانلار.

XVI.

پىطردىن صوڭ بولغان پادشاهلار (۱)

پىطر ۋىليكىنىڭ وفاتىدىن صوڭ ۱۷۲۵ نچى يىلدە ئىتتىكە
 جماعتى يىكاتىرىنە اوڭ اولتورغان يىكاتىرىنا وفاتىدىن صوڭ
 ۱۷۲۷ نچى يىلدە ئىتتىكە پىطرنىڭ قىرداشى پىطر ايىنچى پادشاه
 اولوب، يىنە آنىڭ وفاتىدىن صوڭ ۱۷۳۰ نچى يىلدە پىطرنىڭ قىز
 قىرداشى آننا پادشا اولغان ۱۷۳۶-۱۷۳۹ نچى يىللردە روسىيە،
 ايران ھم آفستىريا ايلە بىر سايوزدە بولوب تركلارگە قارشى
 صوغش آچقانلار. بو صوغشە روسلار ۵۰۰، ۱۰۰ دن آرتق
 صالداۋات ھەم دە بىر نچە مىليون آقچە يوغالتىسەلار، اوڭلى اوزلىرىنى
 اىچ اولغان واتق آزاو شىرىنى آلتانلار. آنناڭ وفاتىدىن

(۱) پىطردىن صوڭ بولغان پادشاهلار بىرىنچەسى اويون كولىدىن باشقا اش بىلكانلار دە
 بىك كىوب اش قىلماغانلار مەلىكىدە تىزلىق بولغاچ ىمىرلەرنىڭ كىوبىدىن اويون
 كولىكىدە اوزىرغانلار.

صوڭ ۱۷۴۱ نچى يىلدە آناڭ قىزى يىلىزاۋىتە (۱) پادشا اولوب ،
 آندان صوڭ پىطر ۋىلىكىنىڭ قىرداشى پىطر ئالت پادشاھ
 اولغان . پىطر ۋىلىكى دووارانلارنى حكومتكە عمرلىرى بويىچە
 خدمت ايتارگە زاكونلر چغارسەدە ، پىطر ئالت ۱۷۶۲ نچى
 يىلدە دووارانلارنى حكومت خدمتىدە ايرىكنلى ايتكان .

XVII.

يىكاتىرىنا ايكىنچى

۱۷۶۲ - ۱۷۹۵ نچى يىلغە قدرى

يىكاتىرىنا ايكىنچى پىطر اوچىنچىنىڭ جماعتى در . پىطر
 ايلە يىكاتىرىناناڭ جماعتلك تورمىشلىرى بىك ناچار اولغان .
 پىطر بىر نچە مرتبە يىكاتىرىنانى ماناسسىرغە بىارورگە
 تىلاگان بىر وقت يىكاتىرىنا اوزىنىڭ فايداسى اىچون
 بىر نچە آفيسارلارنى (۲) اوزىنە قاراتوب ، شول آفيسارلر
 ايلە باشرىن اشلى باشلاغان . تىز زمان بو

(۱) يىلىزاۋىتەنىڭ اوزى وفات بولغان وقتدە ۱۸ مىڭدىن آرتق ھەر تورلى قىمىتلى

كولماكارى بولغان .

(۲) بو آفيسارلردىن ايكى معلوم ايكى برادر آرلوفلردىر ، يىكاتىرىنا اوزى پادشاھ

اولغاچ ، اوزىنىڭ عمرىدە ۱۸ مىڭ حكومت كرستياندىن آلپاوتلرغە قىلغى بىرگان

حتىكى يىكاتىرىنا اوزىنىڭ لايىھىدە دە حكومت كرستيانلارنى قىلغى بىرگان .

XVIII.

پاۋل اول

۱۷۹۶-۱۸۰۱ نىچى سىنەگە قىر

يكا تيرينا ئاندىن سوڭ اوغلى پاۋل تىكتەكە اولتورغان. پاۋل

وقتىدا ايتاليا ايله فرانسىيە آراسىدا صوغش چىغوب، روس عىسكىرى

ايتاليا ياغىدىن باردىك، روسلارغا فرانسوزلار ايله صوغش

بىك چىتىن اولغان. ايكىنچى مرتىبەدە فرانسوزلار ايله آفستىريا

آراسىدا صوغش بولوب، آفستىريا پادىشاھى پاۋل دن ياردىم

سوراغاچ، پاۋل سوڭ ووروقنى عىسكىرى ايله فرانسوزلارغا قارشى

بىرگان. سوڭره آفستىريا فرانسوزلار ايله دوستلاشقان،

روس عىسكىرى فرانسوزلارغا دوشمان اولوب قالغان. پاۋل

وقتىدا ۱۵۰،۵۵۰ دوش كرستيانغا بىر وىرلوب، ۱۷۹۷ نىچى

سىنەدن سوڭ كرستيانلار بايارلارغا آتتە اىچىدە اوچ كون گنە

اىلى باشلاغانلار. ۱۸۰۲ نىچى يىلدە دووازانلارنى حكومت

بىلەن قىلغاندىن سوڭ، كرستيانلار پادىشاھ بىزىدە

بايار قىلغانلار اوڭلاغانلار بايلاقان. شول حركىتلار كوندىن

كون كويىرىدا وقتىدا بىر يول اوت بىش كويىرىدە غى

كرستيانلار بايارلارغا قارشى قارىش قىلغانلار. لىكن اول

كرستيانلارنى دوشمانلار ايله دوستلاشقانلار. كرستيانلار

بايارلارغە ھەم ھۆكۈمەتكە قارشى كېلگەنلەرنى پۈل ياش كىچىلەردىن كۆرۈپ، ياشلارنى ئىككى ئەرگە ئوقۇرغە يېمارماسكە قوشقان ھەم بىر كىمگە دە ئوقۇرغە بارورغە رىخەست بولماغان.

XIX.

آليكساندر بىرنىچى

۱۸۵۱ - ۱۸۲۵ نىچى سەنگە قەدر

پۈل نىڭ وفاتىدىن سوڭ آليكساندر نىچى تىكتە اولتورغان. آليكساندر بىرنىچى ئىككى ئايگە سوغشوب، ئاندىن بىساراب ولايتىنى ھەم دە پروت سووى ئايگە دىنپىر سو آراسون آلمان. شۋىدلر ئايگە سوغشوب فىنلاندىيەنى تابع ايتكان.

۱۸۱۲ نىچى يىلكە روسىيە ئايگە فرانسىيە آراسى بوزلوب، شول يىلنى فرانسىيە ئايگە روسىيە آراسىدە زور سوغش بولغان. شول يىللرنى فرانسىيە ايمپىراتورى ناپالىون بىرنىچى گىرمانىيا، آفستىريا، ايتاليا و باشقە مەملىكتلرنى اوزىنە تابع ايتكان.

۱۷۹۷ - ۱۸۰۹ نىچى يىللردە روسىيە فرانسىيە نىڭ كوچىن

بىرور ايجون ايتالىيا ھەم آفستىرياغە نى قەدر بولشەدە، فرانسوزلر دوشمانلرىنە غالب اولوب، روسلر فرانسوزلارغە ھەر وقت دوشمان اولوب قالغانلر.

شول آچ-ودن ناپالیون روسیه دن اوچ آلور ایچون
 ۶ یوزمک عسکر ایله روسیه غه کیلگان. ۱۸۱۲ نچی یلده
 ۲۶ نچی آوغوستده روس عسکری ایله فرانسوز عسکری
 قارشسی کیلوب، بارادینا (۱) قریه سی یاننده بیک زور
 صوغش بولغان. شول صوغشده ناپالیون روسلرنی جیگوب
 مسقوا شهرینه کرگان. لکن آنک عسکرینی آچلق هم یالانچاق
 بیک هسقت لاگاج، ناپالیونغه روسیه دن کیرو کیتارگه توغری
 کیلگان. ناپالیوننگ بیک کوب عسکری آچلقه هم ده تورلی
 چیرلر ایله خراب اولاباشلاچاق، ناپالیون ۲۵ نچی دیکا برده
 ۱۸۱۲ نچی یلده روسیه نی تاشلاب کیتکان. صوگره آلیکساندر
 اول گیرمانیا، آفستریا ایله برگه فرانسوزلرننگ مقر حکومتی
 پاریزنی آلوب، ناپالیوننی تحتدن توشورگانلر.

بو آلیکساندر اول بر آز ایرکنلکده تربیه قیلنغان.
 هم یسکاتیرینا ثانی وقتنده بولغان زیمسکی صابورنی ایسینه
 توشروب، پادشاه اولماسدن اول شوشی سوزلرینی ایتکان:
 «اگرده من پادشاه بولسام، اول خلقدن وکیللر چاقروب
 حکومتنی مشروطه یاسارمن، صوگره اوزم پادشاه لقتنی تاشلاب،
 خلقدن کیلگان وکیللرگه پادشاه صایلارغه قوشارمن» دیگان.
 آلیکساندر اول پادشاه اولغاج قایا اول خلقدن وکیللر چاقروب

حكومتىنى مشروطە ياصاب، اوزى پادشاهلغى قوبو، ايلك واق زاكونلر صابرا نيه سينه ده خلقدن وكيللر چاقورماغان. آلاى بولسه ده آليكساندر اوّل اوزينك مينسترلرينه بر نچه مرتبه حكومت هم خلقدن اولغان وكيللر توغرسنده پلانلر يازارغه غنه قوشقان، لکن همەسى تلدە گنە قالغان.

روسىيە دە اول وقتدە ايكنچى حكومتدن اوقوب قايتقان ياش فكري آفيسارلر بولغان. بو ياكغى فكري آفيسارلرنك سوزلرى خلقغه اثر ايتە باشلاغاچ آليكساندر اوّل ۱۷ نچى مارتدە ۱۸۱۸ نچى يلدە وارشاوده اوزينك نطقندە تيز زمان مشروطە اولاقچىن آگلانتقان. لکن مشروطەنك اسمى تلدە گنە قالغان... صوگرە روسىيە حكومتى نيند اين ناچار درجە دە ايكانون آگلاغان آدملر ياشرين ياشرين جمعيتلر (۱) ياصاغانلر. بو ياشرين جمعيتلردە عسکر خدمتندە گى ياش كنجلر اولوب، اليكساندر اوّل نك وفاتندن صوگ پيتر بورغده پيتر ۋيليكنك پاميتنگى يانينه چغوب قزل فلاكلر ايله «حرمتلو اولسون مشروطە» ديوب يورى باشلاغاچ، پادشاه عسكرى تيز زمان ايركنچيلك تلى تورغان آدملرنى بيك تيز ايزوب بترگان (۲). بو واقعه ۱۸۲۵ نچى يلدە ۱۴ نچى ديكابردە

(۱) بو ياشرين جمعيتلر پيتر بورغده هم بولشده كوب اولغان .

(۲) ايركنچيلك ايچون كوراشوچيلرنك باشلقارى آفيسارل اولغانلقدن ، آنلر حكومتك

قارشى عسکر ايله چقانلر .

بولغان. بو آدملرگه فاتشقان آدملرنی دیکابریست دیوب
آتامشلدردر.

XX.

نیکولای اوّل

آلیکساندر اوّلنڭ وفاتندن سوڤک انیسی نیکولای اوّل
تختکه اولتورغان.

نیکولای اوّل بارچه خلق اوقوب قانون بلسون ایچون،
بیك كوب مکتبلر آچدروب، روسیه نڭ قانونلرین باصدرتوب
هر کم آلورغه رخصت بیرگان.

نیکولای وقتنده روسلر ایرانلر ایله صوغشوب، آنلردن
ایریژان هم نبخید چیوان شهرلرین آلمانلر. ۱۸۲۹ نچی
یلده نیکولای انگلتره هم فرانسیه ایله صالح یاصاب، گریکلرنی
هم صیربلرنی ترکلردن قوتقارغان. ۱۸۳۱ نچی ییلده پولاکلر
ایرکنلک تلاب هر یرده اختلاللر چقاردقه، نیکولای،
پولشه گه ۱۰۰،۰۰۰ اسکر بیاروب، بیك كوب قان
توکنرگان. شول یللرده مڭلاب قارشى بولغان، مڭلاب آدمنی
سیبیر یاغه یبارگانلر. نیکولای پولاکلرنڭ وارشاوده ویلنده
اولغان دارالقنونلرین وباشقه مکتبلرین یابقان (۱)

(۱) باشقه واق مکتبلردهه پالاک سیبیری روس معلملردن اوقمی، باشلاغاج

حکومت پولاکارنڭ مکتبلرنده صالداتلر توتوب اوقمدرغان .

صوگرە ۱۸۵۵ ئىنجى يىلدە تركلر روسلار ايله صوغشورغە توتنوب روسلرنىڭ سيۋاستوپول شەرىن آلمانلر. شول صوغشەن صوگ روسلر قارا دىنگزە صوغش كىمەلر بىن توتا آلمانلر. ۱۸۴۱ ئىنجى يىلدە نىكولاي كرستيانلرنى برام برام ساتودن توقتاتقان. ۱۸۴۳ ئىنجى يىلدە بىرسز بايارلرغە هم آپاوتلرغە بىرسز كرستيانلر آلورغە هم ساتارغە رخصت بىرلماگان.

۱۸۴۵ ئىنجى يىلدە كرستيانلر بايارلرنىڭ هم آپاوتلرنىڭ رخصتەن باشقە اوزلرېنە بىر آچقە ایلان ساتوب آلورغە پراۋالرى بولغان.

۱۸۵۵ ئىنجى يىلدە ۱۶ ئىنجى فىبرالدە نىكولاي وفات بولغان. (۱)

XXI.

آلىكساندر ايكىچى

۱۸۸۱ - ۱۸۵۵

نىكولاي اوّلنىڭ وفاتەن صوگ اوغلى آلىكساندر ايكىچى تىكتە اولتورغان. سيۋاستوپول صوغشەن صوگ

(۱) نىكولاي اوّل عقللى بر چامالىغە آدم بولغان.

آليكساندر ۲ نىچى روسىيە خلقى علم ۋە مەرفەت جەھەتتەن آرقىقە
 قالغان-ون سىز ونگان، ھەمدە مەن خەلقنىڭ علم ۋە مەرفەتى ھەم
 ايرىكنلىكى اىچون بىك طر شام ديوب يورگان. آنىڭ ايكى زور
 اشلىرى: اوّل ۱۸۶۱ نىچى يىلدە ۱۹ نىچى فېبرال دە كرسىيانلارنى
 آلپاوتلار قوللىدىن قوتقارغان. لىكىن كرسىيانلارنىڭ طور مش اوڭلىدىن
 يىخشىلانماغان. آلاى بىواسەدە آليكساندر ۲ نىچى وقتىدە بىرنىچە
 دارامەتلىمىنلەر بىواسەدە زور مەكتىبلەر آچىلغان ۱۸۷۶ نىچى
 يىلدە آليكساندر ۲ نىچى تاتارلار اىچون قزان دە اوچىتىلمىسىكى
 اشقول آچىدىغان.

آليكساندر ۲ نىچى تىركلردىن سىر بلرنى ھەم بولغارلارنى
 قوتقارور اىچون، ۱۸۷۷ نىچى يىلدە تىركلەرگە قارشى صوغش
 آچوب، بىرلىن شەرىندە مەسالىھە ايتىكاندە تىركلردىن بولغارلارنى
 قوتقارغان.

۱۸۸۱ نىچى يىلدە دوشمانلار آليكساندر ۲ نىچى گە بومبا
 تاشلاپ ناھق قتل ايتىكانلار.

سنەدە

- ۸۶۶ — وارا كلر كىلگانلر.
 ۹۸۸ — روسلر خرىستىيان دىنين قېول ايتكانلر.
 ۱۰۱۵ — ولادىمىرنىڭ وفاتى.
 ۱۰۵۴ — يارا سلافنىڭ وفاتى.
 ۱۱۲۵ — ولادىمىر ماناماح.
 ۱۱۴۷ — مسقوانى اۆل مرتبە ايشتولرى.
 ۱۱۲۰ — ريگەنىڭ توزلوى.
 ۱۲۲۴ — كالئكە چلغەسى يانئندە روسلرنىڭ تاتارلر ايلە اۆل مرتبە صوغشولرى.
 ۱۲۳۷ — باطينىڭ اۆل مرتبە روسىيەگە چغوى.
 ۱۲۴۰ — باطى كىيىنى آلغان.
 ۱۲۴۰ — آليكساندر نيۋاسكى شويدلرگە غالب اولغان.
 ۱۳۲۸ — كىناز ايۋان كاليتە انچى.
 ۱۳۸۰ — كولىكاو صوغشى.
 ۱۴۵۲ — تركار استانبولنى آلغانار.
 ۱۴۶۲ — ايۋان اوچنچى كىناز اولوب تورا باشلاغان.
 ۱۴۷۸ — روسلر نوۋوى غوردنى تابع ايتكانلر.
 ۱۴۸۰ — روسلر تاتارلرغە ياصاق تولامى باشلاغانلر.
 ۱۵۰۵ — كىناز ايۋان اوچنچى وفات اولغان.

ايۋان

۵
۶

۵۴

۶۷۳

- ۱۵۴۷ — ايۋان دورتېچى پادشاه اولغان .
۱۵۴۷ — ۱۶۹۸ — زيمسكى صابور .
۱۵۵۲ — روسلر قزاننى تابع ايتكانلر .
۱۵۵۶ — روسلر استرخاننى تابع ايتكانلر .
۱۵۶۴ — آپرېچنيكلر .
۱۵۶۴ — اۋل باسقان روس كتابى .
۱۵۸۲ — روسلر سيبيريانى تابع ايتكانلر .
۱۵۸۴ — ايۋان دورتېچى وفات اولغان .
۱۵۹۷ — سنه لرده كرستيانلر كرپياسنوى بولا باشلاغان .
۱۶۰۴ — ۱۶۰۶ — يالغانچى ديميتري .
۱۶۱۳ — ميخائيل فيدورېچنى پادشاه ايتوب صايلانلر .
۱۶۳۰ — بايار كر يستيانلر ينه «كرپياسنوى» ديوب اسم
بیرگان .
۱۶۴۳ — ۱۶۴۶ — آخود همده امور جلغه بويلر ين تابع
ايتكانلر .
۱۶۴۵ — ميخائيل وفات اولغان .
۱۶۴۶ — كرپياسنوى كر يستيانلر نى بايار ارغه بركتورگه
اوказ اولغان .
۱۶۵۴ — مالاروسپه نك مسقواغه قوشلوى .
۱۶۷۳ — پيتر ۱ نچى نك طووى .

۱۷۷۶ — آلىكسى نىڭ وفاتى .

۱۶۸۲ — اۋلگى بونت .

۱۶۸۲ — ۱۶۸۹ — صوفىيە نىڭ حىكم توزوب توروى .

۱۶۸۶ — پولشە ايلە عمرلك صالح .

۱۶۸۹ — پىتر ۱ نچى ھەم دە ايمپىراتورلق .

۱۶۹۵ — آزو صوغشى .

۱۶۹۵ — ۱۶۹۸ — پىتر نىڭ ياوروبا ايجىنەك اۋلگى سفرى .

۱۶۹۸ — آقتغى زىمىسكى صابور .

۱۶۹۹ — گىر باۋوى كاغد .

۱۷۰۰ — ناروا صوغشى .

۱۷۰۰ — ۱۷۲۱ — الوغ شىمال صوغشى .

۱۷۰۳ — مەسقوادمە اۋلگى تياترو .

۱۷۰۳ — پىتر بورغنىڭ توزاۋى .

۱۷۰۳ — اۋلگى گازىتە .

۱۷۰۸ — گوپىرنالر .

۱۷۰۹ — خلق پىرىپسى .

۱۷۱۱ — پورت صوغشى ، سىنات ھەمەك ، ۋىشنىۋادىسكى قانال .

۱۷۱۶ — تىھسىل علوم ايجون پىتر نىڭ زاغرانىچاغە بارغانى .

۱۷۲۹ — جان ياماقى .

۱۷۲۱ — اشاتسكى صالح .

- ۱۷۲۲ — تحت آتا بابادن اولورغه اولغان زاکون .
۱۷۲۳ — بحر حزرنگ غرب همده جنوب طرفلری تابع
ایدلگان .
۱۷۲۴ — بیلیت .
۱۷۲۵ — پیتر انچی وفات اولغان .
۱۷۲۵ — آکادیمیہ ناوک .
۱۷۲۵ — ۱۷۲۷ — یکانیرینا انچی .
۱۷۲۷ — ۱۷۳۰ — پیتر ۲ انچی .
۱۷۳۰ — ۱۸۳۹ — آننا ایواناونا .
۱۷۳۶ — ۱۷۴۰ — ترک صوغشی .
۱۷۴۱ — ۱۷۶۱ — یلینزاؤیتہ پیطروؤنا .
۱۷۴۳ — اشویدلر ایله صالح .
۱۷۵۴ — باش کیسمک جزاسی اوزگرتلگان .
۱۷۵۵ — مسقواده دارالفنون .
۱۷۵۶ — ۱۷۶۳ — یدی یلغی صوغش .
۱۷۶۰ — ۱۸۶۰ — دوارانلر آرتقان .
۱۷۶۱ — ۱۷۶۲ — پیتر ۳ انچی .
۱۷۶۲ — دوارانلرگه ایرکن ایدکلرینه مانیفیست بیرگان .
۱۷۶۲ — ۱۷۹۶ — یکانیرینا ۲ انچی .
۱۷۶۳ — تریبه یورطلری سالنغان .

- ۱۷۶۷ — کامیسیا زا کونلر ایچون بولغان .
۱۷۶۸ — چچک چغارولا باشلاغان .
۱۷۶۸ — ۱۷۷۴ — ترک صوغشی .
۱۷۷۵ — مسقواده چوما بولغان .
۱۷۷۲ — پولشهنی اول مرتبه بولولری .
۱۷۷۳ — ۱۷۷۵ — پوگاچوف بونتی .
۱۷۷۵ — روسیه گو بیرنالرغه بولنگان .
۱۷۸۲ — قریم روسلرغه تابع اولغان .
۱۷۸۵ — دوواریلرگه ژالوژانیه بیرلگان .
۱۷۸۷ — ۱۸۹۱ — ترک صوغشی .
۱۷۹۲ — پولشهنی ۲ میچی مرتبه بولولری .
۱۷۹۴ — اودیسانی توزگانلر .
۱۷۹۵ — پولشهنی ۳ میچی مرتبه بولگانلر .
۱۷۹۶ — ۱۸۰۱ — پاؤل انچی .
۱۸۰۱ — ۱۸۲۵ — آلیکساندر انچی .
۱۸۰۱ — گروزیهنی تابع اینکان .
۱۸۶۲ — مینیسترلر .
۱۸۰۹ — ۱۸۱۲ — ترک صوغشی .
۱۸۰۶ — اشویدلر ایله صالح همک فیئلندیهنی تابع اینکانلر .
۱۸۱۲ — توغان یر ایچون اولغان صوغش .